

Бөгүн — Тываның Россияга Каттышкан хүнү

ШЫН

№ 119 (16424)

2001 чылдың
октябрь 11,
четверг

Ат салган шагы 19.00

Садар өртээ

3 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

РОССИЯ-БИЛЕ КЕЗЭЭДЕ КАДЫ

ССРЭ-нің Дээди Совединің Президиумунун 1944
чылдың октябрь 11-де болган хуралы.
В. Деминнің чураан чуруу

1944 чылдың август 16-да Кызылга, театрға, амгы Алдан-Маадыр аттыг музей турар бажынга, ТАР Биче Хуралының VII Онза сессиязы болган. Бүгү кожууннарның, Кызыл хоорайның төлээлекчилери, ССРЭ-ден болгаш Моолдан аалчылар оң ажилынга киришкен. ТАР-ның ССРЭ-нің составынга кирер дугайында илеткелди Биче Хурал Президиумунун кезигүүнү, ТАРН ТК-ның Чингине секретары С.К. Тока кылган. Санал-онал солушканының соонда, Биче Хурал ССРЭ-нің Дээди Совединге Декларацияны чангыс үн-биле хүлээп алган. Ол айтыргыны эчизинге чедир шийтпирлээри биле Москваже С.К. Тока, О.Ч. Лопсанчап, А.М. Чымба состав-тыг делегацияны чоруткан.

1944 чылдың октябрь 11-де ССРЭ-нің Дээди Совединин Президиумунун хуралында ТАР-ның Биче Хуралының дилээн чангыс үн-биле деткээн болгаш Тываны ССРЭ-нің составынга хүлээп алган.

Россияның составынга Тываның эки тура-биле киргени ийи күрүнениң улустарының хей чылдарда найыралдыг харылзааларының угаан-бодалдыг түннели, бурунгаар депшилгенин оруу-биле кады чоруур изиг күзелениң илерели болган.

Россияга Тываның каттышка-нының соонда, оң күрүне тургузуунга, социал-экономиктиг, культура хөгжүлдизинге үндизин чаартылгалар болган. 1961 чылдың октябрьда автономнуг область Тыва АССР болу берген, эрге-байдалы улгаткан, Конституциязын 1978 чылда хүлээп алган. 1985 чылдың апрельде эгелээн эде тургустунушкун

бистин амыдыралывыска улуг өскерилгелерни болдурган. Республиканың бот-догуннаашкынының дугайында Декларацияны Тыва АССР-нің Дээди Соведин 1990 чылдың декабрьда хүлээп алган. Республиканың эрге-байдалын ол көдүрген, өнчүнүң бүгү кежилеринин дең эргелиин бадьткаан.

1991 чылдың август айда ССРЭ-ге күрүне эргилдизин кылыр дээн оралдажышкын болган. Ол демократияның тиилелгези-биле доозулган. Оң соонда ССРЭ-нің Эвилелдешкен республикалары бот-догуннаан аңгы күрүнелер болурун медеглээннер. Улуг ССРЭ-ни буступ дужеринге ол чедирген. Россияның составында республикаларга база мындыг байдал тургустунган. Бо бүгү Тыва АССР-ни оюп эртпээн. Тывага күштүг күүсекчи эрге-чагырганы тургузары эргежок болу берген. Ынчангаш Тыва АССР-нің Дээди Соведин "Тыва Республиканың Президентизинин дугайында" Хоойлуну 1991 чылдың декабрьда хүлээп алган. 1992 чылдың март 16-те ТР-нің бирги Президентизинин шилилгелиг сонгулдаларын эрттирген. Ш.Д. Ооржак Президентиге сонгуткан.

Ынчан аар-берге экономиктиг кризистин, ажил-агый буураан, аш-чем аймаа, үлетпүр барааннары ховартаан, өртөк-үнези улгаткан кончук будалчак чылдар турган. Бергелерни ажып эртер дээш Шериг-оол Дизижикович чүткүлдүг ажилдаан.

Демократтыг принциптерге дүүшкен ТР-нің Конституциязын 1993 чылдың октябрь 21-де хүлээп алган.

ЧУРУКТАРДА: ТР-нің бирги Президентизи Ш.Д. Ооржак 1993 чылдың октябрь 21-де хүлээп алган Конституцияга ат салып олары; РФ-тин бирги Президентизи Б.Н. Ельцин биле Ш.Д. Ооржак.

Тозан чылдарның эгезинде, берге үелерде, ТР-нің Президентизи болгаш Чазаа Россия-биле харылзааны улам-на калбартып, ханылаткан. РФ-тин бирги Президентизи Б.Н. Ельцин-нің 1994 чылдың июньда Тывага чорааны, Тываның экономиказын быжыктырарынче, чонунун амыдыралынга деткимче көргүзеринче ууланган РФ-тин Президентизин чарлыктары, Чазактын доктаалдары уjur-дузалыг болган.

1997 чылдың мартта ТР-нин Президентизинге Ш.Д. Ооржак ийиги хуусаада сонгуткан. Тыва Күрүнениң баштыңы экономиктиг, политиктиг, социал реформаларны боттандырап, кризистин уржуктарын чайладыр, бюджеттин орулгалыг кезээн улгаттырар дээш боттут хем-

чеглерни алган. Оң ачызында республикада экономика, саңхөө талазы-биле байдал чүгээртээн. Үлетпүр бүдүрүлгелери көргүзүлгелерин экижиткен, социал адырның албан черлери чогулчалыг ажилдап турар.

РФ-тин Президентизинге В.В. Путин 2000 чылдың мартта сонгуткан соонда, Россияда чаартылгалар болгаш өскерилгелер эгелээн. Владимир Владимирович-биле Ш.Д. Ооржак каш удаа ужуражып, чугаалашкан. Моолче кады ажыл-албанның херээн база кылып чораан. В.В. Путин РФ-тин Конституциязынга болгаш федералдыг хоойлуларга субъектилерин үндизин хоойлуларын, хоойлу-дүрүмнерин дүүштүрер айтышкынны берген. Ш.Д. Ооржактын удурткан

комиссиязы ТР-нің чаа Конституциязының төлөвилелин федералдыг Конституция-биле карышкак чок кылдыр ажылдап кылган. Ол чугула документини Тываның чону деткээн. 2001 чылдың май 6-да эрткен референдумга ТР-нің чаа Конституциязын хүлээп алган.

Ынчангаш Тывада эрге-хоойлулуг чаа ниитилел, өнчүзү хей кежилер рынок экономиказы тургустунган, демократия ханылап, калбарып турар. Кайгамчыктыг чараш бойдус чурумалдыг, бай байлактыг Тыва Республиканың моон сонгаар чечектелип хөгжүүрүнүн бүгү аргалары, курлавырлары бар. Аңаа Улуг Россия дузаны, деткимчени чедирер дээрзинге чигзиниг турбас.

Таан-оол ХЕРТЕК.

КИЧЭЭНГЕЙДЕ ЭКОНОМИКА АЙТЫРЫЫ

Москвада дыштанып база эмнедип турар ТР-ниң Президентизи октябрь 9-та "Шын", "Тувинская правда" солуннарның, Тыва радионун журналистеринге интервью берген.

— Шериг-оол Дизижикивич, албан езузу-биле Силер шөлээде-даа болзунарза, ооң-биле кады федералдыг хөрөнгиден акшаландыраар республика объектилеринин Тывага чугула айтырыгларын шиитпирлеп, 2002 чылда республика бюджетин федералдыг саңхөө органнарынга камгалап турар болгай Силер, ажил-херектин байдалы кандыг бооп турар ирги?

— Шын эскердинер, албан езузу-биле шөлээде мен, "Бар-вуха" санаторийде дыштанып тур мен. Эртенги үе-шактарда эмнедип, дүштен эгелээш, ажил-даар-дыр мен. Үе болза чүгле дыштанырын эвес, харын ажил-даарын негээр-дир. Бистин командавыс үш углаышкын талазы-биле берге болгаш нарын ажилды уламчылап турар. Бирээде, ол дээрже перспектива байдалдыг ажилдар-дыр. Мында эң кол чери РФ-тин Чазанын Тыва дугайында №1045 доктаалын база РФ-тин Президентизи В.В. Путинниң бо чылдын эгезинде ТР-ниң Президентизи хүлээп ап турар үеде айтышкынын боттандыраар кол чери ээлеп турар. Ол дээрже Саяногорск-Кызыл аразының суг оруун тударын төлөвилээри, кобальт комбинатынга бүдүрүлгени катап тургузары, Россиянын күрүне кызыгаарының тыва участогунга чурумну бижыглаары-дыр. Бо айтырыглар дыка берге болгаш нарын болгай.

РФ-тин Чазанын тускай сорулгалыг федералдыг программаларын көрүп турар туружу эскерилгенин демдеглээр херек.

Ийде. Ол дээрже 2002 чылдың бюджетин болгаш капитал салышкыннарын камгалаары-дыр.

Үште. Ол дээрже чуртун 2002 чылда бистин республикага хамааржыр хоойлузун күүседир болур.

Бирги айтырыг талазы-биле яамалар болгаш ведомстволар удуртукчулары-биле кады ажилдап тур бис. Бисти билип турарын айтыр апаар. Яамалар Владимир Владимировичинин айтышкынын езугаар дузалаар күзелдиг бооп турар.

Ийги айтырыг талазы-биле чугаа нарын бооп-тур. Президент болгаш ооң чөвүлекчизи Ю.Г. Полулях, республиканын Саң яамызының удуртукчулары бюджет аразының харылзааларының база бюджеттер федерализминин дугайында 1995 чылда эгелээн айтырыгларын чугаалажырын бөгүн уламчылап турар. Бюджет аразының харылзааларының талазы-биле РФ-тин Чазак кежигүннеринден, Күрдуманын депутаттарындан, Федерация Чөвүлелин депутаттарындан тургускан үш талалыг комиссияның ажилында киржип тур бис. Ю.Г. Полулях бо айтырыг талазы-биле РФ-тин Саң яамызының ажилчын бөлүндө ажилдап тур. Бистин 1995 чылдан бээр туржуп база камгалап турар айтырыгларывыс амыдыралга боттанып турары бисти өөртүп-даа тур.

Бергелер база бар. Ол бергелерге девискээрлерни, Федерация субъектилерин деткир талазы-биле РФ-тин Чазанын доктаалдарын көөрү шуут эскерли бергени хамааржыр. Хей доктаалдарны солуп каапкан. Ийде, РФ-тин Президентизинин болгаш Чазандан шиитпирли-биле дилеп турзуусса-даа, РФ-тин девискээрлеринин янзы-бүрү социал-экономика хөгжүлдизин деңнээр фонд тургустунган, ооң ажил-чорудулгазының механизм ажилдап кылбаан бооп турар. Ону Чазак-даа, Күрүне Думазы-даа бадылаваан. Ам дээрзегинде дараазында чылда РФ-тин 52 субъектинге деңнелгенин эге негелдези

кылдыр субъект бүрүзүнге 800 миллион рубльди көргөн. Баш удур оон 122 миллион рубльди Дагестанга бээрин көргөн. Бистин шиитпирлиг негезинисти езугаар РФ-тин Чазак үш талалыг комиссияның кежигүннеринин саналын барымдаалап, 1,7 миллиард рубльди немээн. Ынчалза-даа бис Татарстанның күсели-биле дараазында чылын 12 млрд. рубльди немээш, РФ-тин субъектилеринин эге негелделерин деңнээр-биле ам-даа 1 млрд. рубльди алырын көргөн бис. Бо

Президент-биле интервью

чылдың деңнелинге капитал салышкыннарын алыры ынчангаш бергедеп турар. Бир эвес ол боттанмас болза, бо чылгызындан 3-4 катап эвээш капитал салышкынын беш төлөвилелге алыр апаар бис. Ону болдурбас дээш ажилдап тур бис. Греф бистин-биле чөпшээржи-турар. Владимир Владимировичке кирерим мурнунда ооң хүлээп алышкынынга бардым. Экономика яамызы чөпшээрешкен, хей яамалар, ведомстволар бисти деткээн. РФ-тин Экономика болгаш өске-даа яамалар, ведомстволар-биле кады Күрүне Думазынга 48 эдилгени киридивис. Бо айтырыгларын шиитпирлээр-биле Күрүне Думазының фракцияларының удуртукчулары-биле үргүлчү ужуражыр апардым.

Дараазында чылдың бюджет айтырыгы база нарын бооп турар. Ол дээрже нефть продуктуларынга делегей өртөктери-биле холбашкан, даштыкы чурттарга өрени база төлээр, делегейде бөгүнгү болушкуннар база салдарлыг болгай. Ынчангаш бүгү айтырыглар кылаң-тас шиитпирлетиин тур деп чугаалаары озалдыг боор. Бо чылдың апрельде эгелээн айтырыгывыс улам-

чылаар бис. Октябрда болур үш талалыг комиссияның ажилынга РФ-тин Саң яамызының ажилчын бөлүү, Ю.Г. Полулях, М.К. Нурсат дорт киржир. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, ажил нарын, бергедир, шыдажып туржур апаар бис.

— Күрүне Думазының депутатынга кандидат Сергей Саин-Белекович Монгуштуң бээреттирген кижизи А. П. Дамба-Хуурак турду. Ону дедир кыйгырткаш, ооң орунунга РФ-тин Күрдумазының депутаты К.А. Бичелдейни бээрткээн, ону канчаар тайылбырлап боор Силер?

— Канчап-канчаар мен, ону баш удур билип турган-даа мен. РФ-тин Президент Администрациязынга, В.В. Путин-биле ужуражылга үезинде, Новосибирскиге Сибириниң федералдыг округунга, республикада политиктиг байдалды Тыванын Президентизинин деңнелинге, Тыванын Чазанын иштинге анализтээн бис. Ону РФ-тин Төп сонгулда комиссиязынга чугаалашкаш, анализти кылган бис. Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейнин бүгү болуушкуннарын, политиктиг күштерни тургузарынга чүнү кылыр деп турарын баш удур билип турган мен. Чамдык политиктер ону билбейн турган, а бо удаада хей чүүлдер, кымнын кандыг рольду күүседип турары, кымнын канчаар ойнап турары билдине берген.

Дамба-Хууракты Бичелдей-биле солугурун хоойлу езугаар чөпшээрээн. Чүгле ийи айтырыгны тодарадыры эргежок чугула. Бирээде, Каадыр-оол Алексеевич дыштанып, шөлээге турган кижиги. Ам ол ажилдаар ужурулуг. Күрүне Думазының удуртукчузундан шөлээ алган бе дээрзин тодарадыр бис. Алган бооп магатчок, чүге дизе ол хоойлу эки билер. Ынчалза-даа бодунун күсели-биле азы Күрдума күсели-биле алган бе? Ам ийи чүүлду тодарадыр херек. Кым бооп келген-ни? Республиканын бөдүүн хамаатызы азы сонгукчузу азы

"Единство" фракцияның төлээзи бооп келген бе? Бир эвес ол "Единство" фракциядан келген болза, РФ-тин ТСК-дан тодарадыр апаар мен, "Единство" шимчээшкин Төп сонгулда комиссиязында тускай шимчээшкин бооп бүрүткеткен, Тыва Республика талазы-биле сонгулда кампаниязынга киржир азы киришпес деп чүве билдине бээр. Бир эвес бүрүткетпээн болза, хажыдышкын болур.

Дамба-Хууракты солаанында элдепиг чүүлдер база бар. Бирээде, Бичелдей мораль-даа, сагыш-сеткил-даа талазы-биле аныак политикке дыка улуг каражаны чедирген, ону ойнаарак деп бодаан, ажил кылып билбес кижиги-дир дээш солугурун кордаан. Ийде, Каадыр-оол Алексеевич 2002 чылдың сонгулда-ларынга бодунун оруун аштап турары ол. Бичелдейнин рейтингизи чок, Күрүне Думазыныч Локтионовка "чүктенип" алгаш барган, мусулман "Рефах" организациязының эрге-ажыын камгалаан. Чон ону билер. Бичелдей-биле холбашкан кандыг-даа кандидат аштырар. Бөгүн сонгулда кампанияларында киржип турар кандидаттарын дугайын Бичелдей билгеш, сонгулда кампаниязынга киржип, келир үедеги оруун аштап турар. Түнелинде чүл дизе, кандыг-даа политик сагыш-сеткил талазы-биле арыг болур ужурулуг. Сонгулдага чедир каш-ла хонук арткан. Сонгулда кампаниязында киржип турар кижилер назын-хар, политиктиг стаж талазы-биле Каадыр-оол Алексеевичтен аныак деп чүвени бодаза чогуур. Мындыг байдалдарда кымга-даа хамаарышпас турушту, аныак сонгукчуларнын эки политиктер болур турушту Каадыр-оол Алексеевич ээлээр ужурулуг. Бо удаада Каадыр-оол Алексеевич хирлиг оюннарга ынак туружун, 1989 чылдан эгелээн туружун катап көргүскөн. Бичелдейге хамаарылганмы ынчаар үнелээр мен.

ДЭЭДИ ХУРАЛДЫН СЕССИЯЗЫ

Тыва Республиканын Дээди Хуралының (парламентизинин) ээлчеглиг XXXIV сессиязы дүүн, октябрь 10-да, бодунун ажилын эгелээн. Чугаалажыры-биле хүн чурумунда чээрби тос айтырыгны кириген.

"Тыва Республиканын күрүне өнчү-хөрөңгизин эргелеп-башкаар дугайында", "Тыва Республиканын эм-таң аймаанын дугайында", "Тыва Республиканын Саналга палатазының дугайында" ТР-ниң хоойлуларының төлөвилелдерин депутаттар сайгарып көргөн. Бо документиленни хынамчалыг чугаалажып, немелделерни, эдилгелерни кириген соонда, ТР-ниң бо хоойлуларын сессия хүлээп алган.

"Тыва Республиканын Улуг Хуралының ажил-чорудулгазын организастаар дугайында" болгаш өске-даа ТР-ниң хоойлуларының төлөвилелдерин чугаалажырынче депутаттар кирген.

Бистин корр.

АРГАЛАРНЫ ДИЛЕП ТЫП...

Амыдырал төөгүдөн эгелээр. Бистин Эрзин кожунун Бай-Даг сумузунга бир дугаарында 1941 чылдың сентябрь 1-де эге школа ажыттынган. Ийи башкы 36 өөреникчини бирги класска хүлээп ап, билиглерин эге чадазын өөредип эгелээн. Школанын баазы чорту сайзырап, өөреникчилер саны көвүдөп эгелээни-биле 1955 чылда чеди чыл школазын ажыткан, а 1959-1974 өөредилге чылдарында сес чыл школазы ажилдап турган.

Үенин аайы-биле эртем-билиг бээр талазы-биле негелделер чорту улгадып, 1975 чылда школан ортумак школа деп эде адаан. 1945 чылдан бээр 1023 доозукчулар төрөөн школазын доозуп, республиканын аңгы-аңгы ажил-агылларында ажилдап, школазы-биле быжыг харылзааны тудуп чоруурлар. Малчыннардан: А.С. Соянын, С.К. Хайынны, Б.А. Мандалды, М.Д. Дамбаны, А.Б. Севилбаны, А.К. Дамбаны, У.Б. Отсурну, эмчилерден: В.С. Комбуну, Т.М. Калинин-оолду, М.А. Чамзыны, башкылардан: Н.Д. Лойгуну, В.К. Натсакты, культура ажилдакчыларындан: Б.С. Дүпчүрну, А.С. Дембирельди, А.С. Комбуну, удуртукчулардан: Д.Б.Б. Чопууну, К.О. Догуй-оолду, астролог С.И. Бадааны бо байырлап хүнүнде адаары өөрүнчүг. Бистин школадан үнген чүгле республикада эвес, харын-даа Россия чергелиг маргылдааларнын тиилекчилери: А.Ч. Кара-Салга, Н.К. Олзейге, В.М. Сынаага

чоргаарланып чоруур бис.

Бо өөредилге чылында школада 238 өөреникчи өөренип турар. Оларны 13 бирги, 8 ийиги, 2 дээди категориянын 33 башкылары эртем-билигге чедирип турар. Үе чеже-даа берге болза, школа коллективи эп-найыралдыг, өөреникчилеривиске бедик билигни бээр дээш, бүгү-ле эки арга-дуржулгаларны ажыглап тургаш, ажилдап турар.

Республиканын өске школаларында дег, бистин Бай-Даг школазында даштыкы дыл, информатика башкыларының чогу чыл-чылы-биле чидиг айтырыг болуп артып-ышаан. Оон аңгыда башкылар келгеш, бажын-балгат-биле хандырбас боорга, чоруй баар. Каш чыл бурунгаар школага эстетиктиг кижизидилгеже углаанышкынын шинчилел класстар ажыдып алган турган бис. Аңаа 80 ажыг өөреникчи тыва хөгжүмге, ырлап-самнаарынга, тыва национал чөмнөр белеткээр бөлгүмнерге сонургалды-биле өөренип турган. Школада даштыкы дыл, информатика кичээлдери чок болганы-биле ада-иелер уругдарын 9 класс доостурган, ыңай-бээр өөредип чорудупкан, бо чылын чүгле 12 кижиги доозар. Республиканын өөредилге яамызы көдээ школаларга даштыкы

дылды, информатиканы өөредир талазы-биле тускай ажилдар, программалар ажилдап кылбас болза, бо айтырыг республикада чидиг болуп артыпшаан.

Үенин аайы-биле чүү-даа чүве кажарап, бар-ла аргаларны тыва бээр чүве-дир. Бистин школада башкы З.Д. Шаптаннун удуртулгалы-биле школада изиг чөмни организастап турары мактанчыг. Оон аңгыда тыва хөгжүм, ыры (С.К. Сараагай), алгы-кеш-

биле кылыглар (А.Х. Хорлуу), хостуг хүреш (Б.К. Сагды), хөл шыдыраа (А.С. Хорлуу), "Аныак бижикчи" (Г.Ш. Тондуп) бөлгүмнери эки үр-түннелдиг ажилдап турар. Өөреникчилеривис "Хамнаарак" ыры-хөгжүм көрүлдизинге, кожунун 60 чылынга болуп эрткен көрүлделерге, маргылдааларга 1-ги, 2-ги шаңналдыг черлерге төлөпиг болганнар. Ылангыя: А.Сагаачы, Р.Шаптан, Д.Мугур, Б.Б. Чумбуртай, Ч.Чумуртай, О.Седи, О.Тондуп, А.Мунзук, А.Чигжит, В.Бюрбю, Ч.Чурук, А.Тойбаа, Б.Дамба, А.Чигжит, Ч.Даңмаа, Б.Күлчүн, Ч.Чыкай оларга школа коллективи чоргаарланыр.

Ада-иелер-биле быжыг харылзааны тудары-биле "Ада-ие университетиди" ажилдап, ай санында темалыг кежээлерни эртирип, ада-иелерин арга-сүмезин ап турар бис. Кожунун өөредилге килдизи "Ада-ие

университетинин" (Г.Л. Монгуш) ажилын эки деп үнелээш, бо чылын кожунун 6 школазындан социал башкыларын чалап, арга-дуржулга солуккан. Чыл эгезинде "Эң эки класс башкылары", "Эки эртем кабинети" деп көрүлделерни түннел турары дээштик.

Школанын дазылгалында бо хүнүнде 40 ажыг уруглар хаара туттунган. Дузалал ажил-агылын чыл саналда улгаттырып, мал бажын өстүрүп, ногаа аймаан четчир кылдыр тарып ап турар бис. Компьютер класынын дериг-херекселерин четчелеп турар.

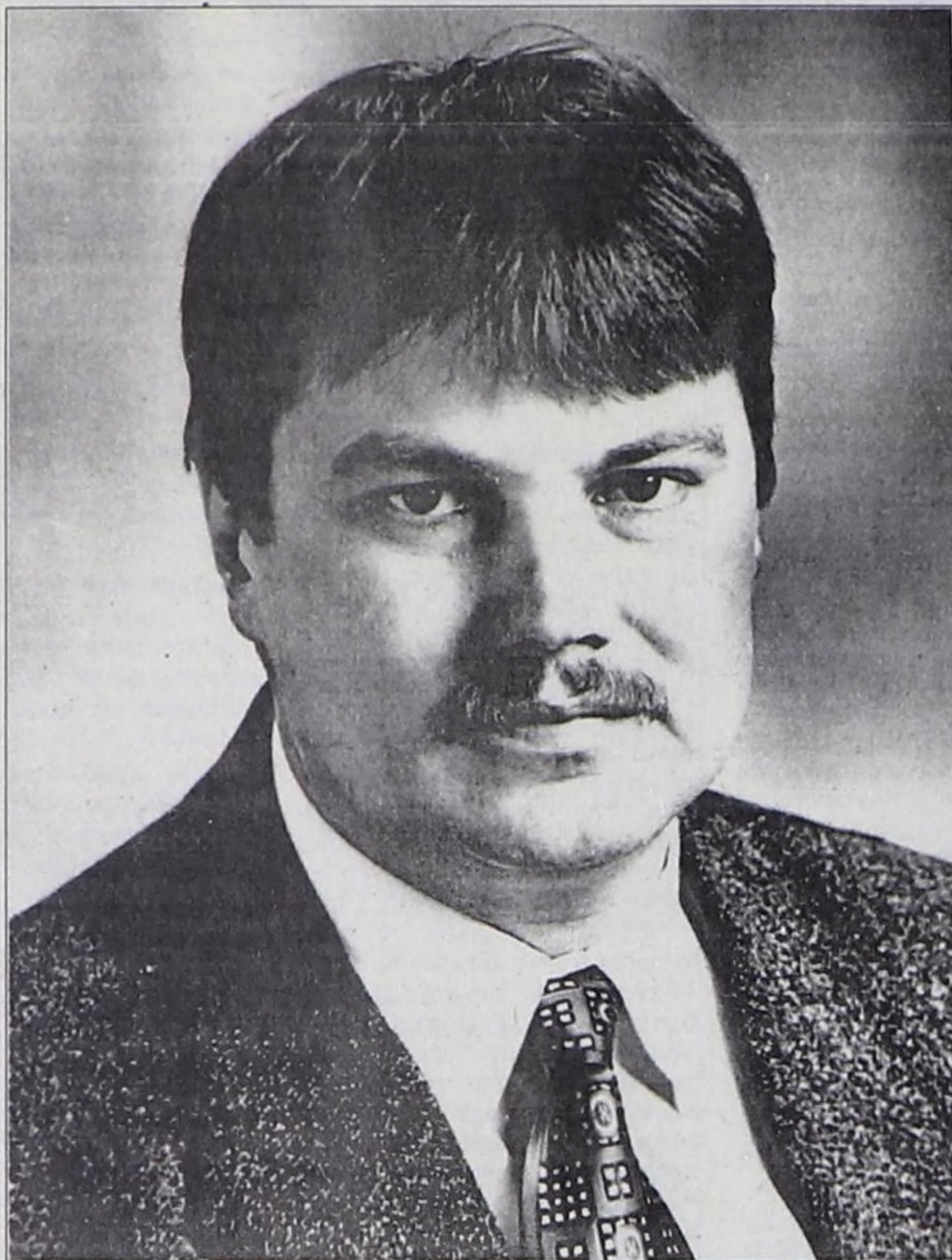
Бо байырлап хүнүнде ажил-ижинге бердинген арга-дуржулгалын өөреникчилеринге берип чоруур эш-өөрүмнү, коллективин кежигүннерин адавас арам чок. Оларга: А.Өдегей, У.Седи, С.С. Ломбу, Л.В. Тойбаа, С.К. Чигжит, Ч.Б. Даржаа, С.К. Сараагай, С.М. Сараагай, Н.Н. Мунзук, У.С. Лойгу, Н.Д. Балдир, аштакчыларывыс: М.Б. Лойбу, Д.С. Дукар, М.Крылова, Е.В. Дандаа, одакчылар: К.С. Лапкажап, А.Б. Ломбу, Э.К. Самдан болгаш өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур.

Школавис 60 чыл юбилейин таварыштыр ажилдап чораан башкыларывысты, доозукчуларывысты чалап, эң эки күзээшкыннерни школа администрациязынын мурнундан күзедим.

Галина Тондуп, Бай-Даг школазында өөредилге эргелекчизи.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ФЕДЕРАЛДЫГ
ХУРАЛЫНЫҢ КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНГА
ДЕПУТАТТЫҢ КАНДИДАДЫ

Александр Юрьевич КАШИН:

“Мээң дугайымда хөй-ле чугаа-соот болган. Ынчалза-даа мээң дугайымда кым-бир кижиниң чугаазын барымдаалавайн, мээң ажыл-херектерим талазы-биле түннел кылырын Силерден дилээр-дир мен.

Бодумнун күжүмнүн шаа-биле өскелерден дудак чокка ажылдаан болгаш ажылдап турар мен. Күрүне Думазынга силерни төлээлеп шыдаар бодалдыг мен. Силерниң эрг-ажыңарны бүрүн камгалаар мен. Тывада хоойлудүрүмге таарышпас чүүлдерге шагда-ла удурланып келдим. Оон дедир чайлавас мен”

(Материалды халас парлаан).

**Сөөлгү
шакта**

■ Россия Федерациязының Президентизи В.Путин Оренбург областа чедип келген болгаш анаа Күрүне Чөвүлелиниң Президиумунун хуралын эрттирер. Ындыг хурал Кремльден дашкаар черге бир дугаар бооп турары ол. Анаа областың болгаш ниити чурттуң көдээ ажыл-агый айтырын чугаалашкан.

■ АКШ-тың ужар чүүлү эрткен хонукта Афганистанның Кабул, Кандагар, Мозари-Шари хоорайларын бомбалаан. Мозари-Шари хоорайже чалгынның 15 ракетаны салган. Өлгөн-читкен кижилерниң саны эки билдинмес: ийи кижилер өлгөн, 200 ажыг кижилер балыгланган деп, медээ бар. АКШ-тың чалгынның ракеталарының бирээзиниң өрттээ

1 миллион доллар бооп турары илерээн. Усама бен Ладен болгаш оон дээрбечилери чогуур каража-когаралга таварышпаан деп, медээ бар.

■ Узбекистан болгаш Япония терроризмге удур кады ажылдажылганы калбартырын дугурушкан.

■ Набри дээр армян суурже грузин болгаш чечен дээрбечилер халдааш, 14 кижини өлүрүп каан. Грузияның президентизи Э.Шеварднадзе маңаа холбаштыр медегел кылгаш, бир эвес дээрбечилерниң үүлгедии бадыткаттынар болза, оларны шыңгы кезедирин айткан.

■ Суг адааның “Курск” деп хемезин көдүрүп үндүрери-биле ону “Гигант-4” дээр паром-салга ыяк быжыглан. Атомнуг хемелер септээр Росляково дээр суурже эскел чыдар. Ам дээрезинде айыыл-халап байдалы тургустунмаан, бөгүн азы даарта турар черинге чедип кээр. Бүгү таланың хыналдазын комплекстиг чорудар. (АГЕНТИЛЕЛДЕР МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

Соңгукчуларның дилээ-биле

ЧОНУНГА БЕРДИНГЕН

Кызыл кожуунун Кур-Чер суурнун бөлүк хоочуннары бо чылдың октябрь 14-те болур соңгулдаларга Күрүне Думазының депутатынга кымны соңгуурунун талазы-биле чугаа-дугуржулганы кылдывыс. Бешки кордакчы, Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарның мурнунда чылдарда ТР-ниң культура сайыдынга ажылдап турган үезинден бээр эки билир бис. Чонунга ол бердинген, чүгле оларның эрге-ажыы дээш ажылдап чоруур, кандыг-даа бергелерге торулбас, ону ажып эртериниң чаа аргаларын тып алып. Эрткен чылын Чазак Баштыңының оралакчызынга соңгукташ, республиканың бурунгаар хөгжүлдөз, чоннун социал камгалалын күштөлдирер дээш, шудургу ажылдап турарын бедии-биле үнелевишаан, аңаа чоргаарланып, оон белең эвес ажыл-чорудулгазының бүгү талазын деткип тур бис.

Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарның Россияда болгаш Тывада социал-политиктиг нарын, акша-тегерик чедишпес берге үеде ажыл-албанын Москвага үр-түннелдиг чорудуп турарын дыннап, үнелеп олардыр бис. Республиканың чонунун бүгү амыдырал хандырыл-

газын харыылап турар Чазак Баштыңының оралакчызы болгаш, Тываның кожууннарынга доктаамал ажыл-херекчи, ачы-дузалыг үнүшкүннерни кожуунда хүн бүрүде чорудуп турарындан, чон-биле быжыг харылзаалыг. Оларның негелдезин эки билир. Ону хандыраар дээш үргүлчү сагыш салып чоруур. Көдээ чоннун ниити социал байдалының деңгелин өрү көдүрер талазы-биле ажылды кошкатпайн, Өөредилге, кадык камгалал, көдээ ажыл-агый яамыларының болгаш бодунун удуртулгазының адаанда турар күрүне комитеттеринин бирги удуртукчулары-биле бир демниг ажылдап турар.

Ынчангаш бистер, Кур-Черниң хоочуннары, Тывадан Күрдүманың депутатынга Ч.Ондарны кандидат кылдыр бүрүткээнин деткээн бис. Чон дээш ажылдап шыдаар кижини шилип алып болза, чүгле ынчан бистиң Тыва улам хөгжүүр, чуртталга экижиер. Кымның-даа хоозун сөстөринге алыспайн, чүгле төлөптиг кандидат Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарны соңгуурун чондан дилеп, кыйгырдывыс.

Танов ЧИГДЕН,
Галина ХОВАЛЫГ
болгаш өскелер-даа, Кур-Чер суурда культура болгаш өөредилгениң хоочуннары.

(Материалды өртектиг парлаан).

Тываның чаңгыс мандаттыг № 27 соңгулда округунун талазы-биле Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының үшкү чыыжының депутатынга кандидат С.С.-Б. Монгуштуң бүзүрөттүргөн кижилерин дедир кыйгыртыр, бүрүткээр дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП
СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ
ДОКТААЛЫ

2001 чылдың октябрь 8 № 76/333 Кызыл хоорай

Тываның чаңгыс мандаттыг №27 соңгулда округунун талазы-биле РФ-тиң ФХ-ниң Күрүне Думазының депутатынга кандидат Монгуш Сергей Саин-Белековичиниң, кандидаттың, бүзүрөттүргөн кижилерин дедир кыйгыртыр болгаш томуйлаары-биле “РФ-тиң ФХ-ниң Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында” Федералдыг хоойлузунун 50 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыгы болза:

1. Тываның чаңгыс мандаттыг №27 соңгулда округундан РФ-тиң ФХ-ниң Күрүне Думазынга депутаттың кандидаты С.С.-Б. Монгуштуң дыңнадыныга үндезилээш, “РФ-тиң ФХ-ниң Күрүне Думазының депутатының соңгулдаларының дугайында” Федералдыг хоойлузунун 50 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр депутатка кандидаттың бүзүрөттүргөн кижилери Дамба-Хуурак Анатолий Партизановичини, Салчак Валерий Болай-ооловичини дедир кыйгыртыр.

2. Тываның чаңгыс мандаттыг №27 соңгулда округунун талазы-биле РФ-тиң ФХ-ниң Күрүне Думазынга депутатынга кандидат С.С.-Б. Монгуштуң бүзүрөттүргөн кижилерин 2 кижилер санныг бүрүткээр.

Бүзүрөттүргөн бүрүткээн кижилерге доктааткан хевирниң шыңзылгаларын тыпсыр.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н.ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары Л.КАРА-САЛ.

Тываның чаңгыс мандаттыг № 27 соңгулда округундан РФ-тиң ФХ-ниң Күрүне Думазынга депутатка кандидат С.С.-Б. Монгуштуң бүзүрөттүргөн кижилериниң ДАҢЗЫЗЫ

1. Бичелдей Каадыр-оол Алексеевич – Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаты.
2. Донгак Макал Бавукович – пенсионер.

ЫРЛАКСАНЧЫГ ЧАЛЫЫ НАЗЫН

Чалыы назын. Ырлаксанчыг чалыы назын. Чаа-ла частып орап чечек дег, чуртталганың чазы сен, чалыы назын! Эң-не чараш, эң-не эргим, эң-не өңгүр үе – чалыы назын. Харын, бирде өөрүшкү-биле хостуг, чоргаар, эң-не бедик делгемнерни эргий ушкан хуулгаазын кушка-даа дөмей.

Чалыы чүректерниң миннишкени. Оолдун, кыстың баштайгы болчаан чырыткан орай дээрниң сылдыстары. Уян сеткилден төрүттүнген баштайгы шүлүктөр, күзелдер, сеткил, бодалдар. Ол бүгү аныяк кижиге чаа сорук, күштү немээр.

Ийе, амыдыралда дески чүве турбас. Оолдар, кыстар школазы-биле байырлаш-каш, амыдырал деп улуг далайже эжиндир-иштинин эгелээр. Ада-иезиниң чанындан ырап, ырак хоорайларже өөренип чоруп-тарлар, а бир чамдыктары ажыл-иштин эге

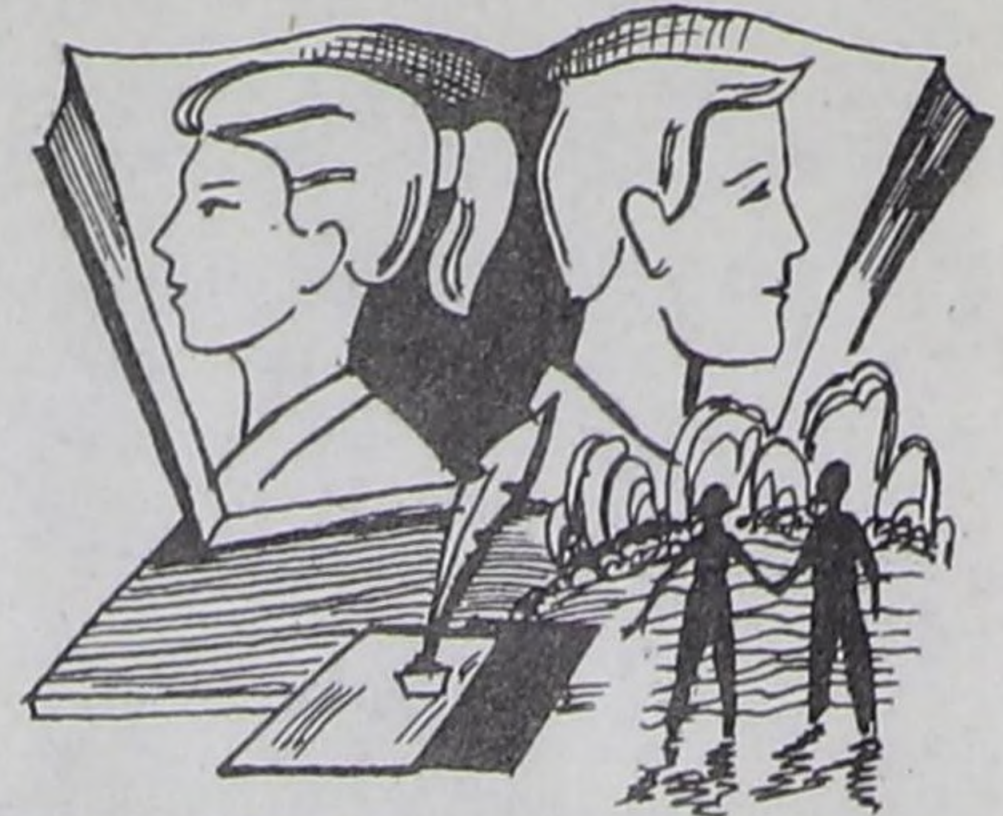
чадаларын базып, амыдыралдың таваан салырлар. Ол дээрже далайның чалгыг-лары, азы аныяк кижиге шылгалда-дыр. Ынчалза-даа чурттуң келир үези болур аныяк кыстың, оолдун идегел, келир үеже бүзүрел долган сеткил-хөңгүнге шапта-раазыннар дьынмас-даа.

Чалыы назын – сеткилге эң-не чоок, эргим, тааланчыг ынакшылдың ыргызы-дыр.

Суурларда, хоорайларда-даа аныяктар “Шын” солунун “Ырлаксанчыг чалыы назын” деп аныяктарга ажытканы тускай булуңун сеткилдерниң көвүрүү кылгаш, бодалдарыңарны, сагыжыңарны өйүп чоруур айтырыгларны, күзелдериңерни үлежирин күзеп тур.

Ынчангаш **СЕТКИЛИНИ СӨГЛЕМ, ӨНҮК...**

СЕНЭЭ, ӨНҮК

БАШТАЙГЫ ҮНДҮРҮЛГЕ

ШҮЛҮК БИЖИВЕЙН БААРЫМГА...

Төрөөн чуртувустун оолдар, кыстары чогаа-дыкчы, спортчу, өөредилге талазы-биле, эки ажыл-ижи-биле аңгы-аңгы чедишкенин чедип ап, бистин сеткиливиске чоргааралды хайныктырып чоруур.

Хөйге билдингир-даа апарган азы билбевис-даа оолдар, кыстарны кижик сонуургап, канчап ыңдыг бедиктерге чеде бергенин, угу-дөзү кайыңын үңге-нин билип алыксаарында элдепсинер чүве чок. Чүге дизе олардан үлегер-чожектен-даа алгай бис. “Ырлаксанчыг чалыы назын” деп аныяктарның булуңунга бөгүн Тайгана Очур-биле чоок таныжып, ооң чогаадыкчы ажыл-ижин сонуургаар бис.

— Кайгамчык чараш оду-руглар канчап төрүттүңүп келир ирги, Тайгана, чогаа-дыкчы ажыл-ижиниң сонуурга-дып көрөм.

— 2-ги классты дооскаш, кырган-авам аалы Хемчик бажыңга Улуг-Даш деп черге чайлаан мен. Ол чайлагда дыка улуг хөмчөөлдүг дашты дендир чарашынып, магадаан мен. Күзүн 3 класска өөрени бер-геш, сактышкын кевирлиг 3 одуруг шүлүк чогаадып алган мен, эш-өөрүмге, ада-иемге даштын чаражын дамчыдар дээш. Ону кымга-даа көргүс-пейн, чүгле авамга көргүскөш, шыгжап каан мен. 6 класс апаарымга, ада-ием Тээлиден Бай-Тал суурже көже бер-геннер...

Бай-Тал ортумак школазы-ның башкызы Зоя Хертековна Салчак чечен чогаалга сун-дулуг уругларга “Көсчүгөш” деп бөлгүм ажыдып алган. Бөлгүм неделя саында чыгып турган. Мен база бөлгүмче кирип алгаш, башкымга Улуг-Даш деп шүлүмнү көргүскөн мен, аңаа немей шүлүктөрү база бижип эгелээн мен. Оон “Сылдысчыгаш” солундан Чоодо Кара-Күске, чогаалчы Александр Шоюн лотерея ойнатпышаан, школаларга ужуражылгалар кылып келген. Башкывыс шүлүктөрүг кыды-раажывысты оларга хынатты-рары-биле берип каан. Удаваан-да баштайгы шүлүмден эгелээш өске-даа шүлүктөрүм “Сылдысчыгаш солунга үнүп келген. Парлалгаже оруум ынчаар ажыттыңган.

Кожуунун “Мөңгүлек” аты-г чечен чогаал катты-жышкынының деткимчези улуг болган. Сумуларның чеч-ен чогаал бөлгүмнеринин кижикчилерин чыып, оларның

аразынга мөөрейлерни эрт-тирип, бистин сонуургалывысты улам күштөлдүргөн. 8 класска эки чечен чогаал дээш шаңнат-тым-даа.

8 класс апаарымга, телеви-дениеге Саяна Өндүр “Таныжы-ңар, Тайгана Очур” деп дамчы-дылганы эрттирген. Аңаа кирип чорааш Кара-Күске Күнзекови-чиге таваржы берген мен. Шүлүктөриң чыныдызын меңээ берип каг” дээн. Оон удаваанда: “Шүлүктөриңиң ном кылдыр үндүрерим ол-дур” — деп сөглет-кен, чаа бижээн шүлүктөрүмни база чорудуп берген мен. 9 класс дооскан чайынымда, ном чы-рыкче үнүп келген. Кара-Күске Күнзековичиге өөрүп, сеткилим-ниң ханызындан четтиргенимни илередип чоруур мен. Номну үндүреринге кожуунун салым-чаянын уруглар фондузунун даргазы Борис Чамбыт дуза-лажып, акшаландырышкыны кылган. Номнуң презентациязын 10 класс турумда, Тээлиниң Куль-тура бажыңыңа эрттирген. Ону кожуунун өөредилге килдизи-биле уругларның чогаадылга бажыңың директору Зоя Серендоевна организастап эрттирген.

— Шүлүк бижиринден аңгыда, чүнү сонуургаар турдун?

— Ырлаарыңа ынак турдум. Кожуунун “Хамнаарак-97” деп мөөрейинге дипломант болдум. Авам Мария Хертековна ырлаар кижик. Башкы училищезинге өөренип тургаш авам база конкурстарга кирип, шаң-налдыг черлерни ээлеп чораан.

— Чуртталганда уттунмас бир солун чүүлден чугаалап берип көрөм, Тайгана.

— “Күзелим” деп номум үнүп келген соонда, Республиканың уруглар фондузунун даргазы Сара Монгушова Ооржак Мос-ква хоорайның чанында Тишкова

курортче баар путевка берген. Ону черле утпас мен, самолетка безин бир дугаар органым ол. Курортка дыштанырыңдан аңгы-да, Москваның тураскаалдыг солун черлеринче хүннүң экс-курсиялаар турдуус. Музейлер дээш, сурагыг чогаалчылар Маяковский, Белинский суг-ларның чурттап чораан бажың-нарыңа база чораан бис. Ону дыка сонуургаан мен. Курортка Москва, Турциядан келген уруглар-биле чурттап турган мен. Олар мээң шүлүктөрүмни дыка сонуургаар. Турциядан келген уруг хөй кезин очулга чок билип кааптар, меңээ ном-чуттурар кижик. Оон улаштыр лирика бижип, ынакшыл тема-зынче кире бердим.

— Ынакшыл дугайында шүлүктөриңиң маадыры бар ыйнаан...

— Шүлүк дээрже кижиниң сагыш-сеткилин хайныш-кыны болганда турар, ында чүгле мээң амыдыралымдан эвес, эш-өөрүмнүң-даа ишти-хөңнү чурттуңган.

— Үежилериң сонуургаар боор, бодун дугайында чугаалап көрөм.

— Бай-Тайга чурттуг мен, өг-бүлөмдө улуг уруу мен. Менден бичии ийи Шораан, Чойгаана деп дунмаларым бар. Шораан музыкага салымныг кижик. 2 классан тура баяннаар. Авам башкылап чораан, ам хүндүлүг дыштанылгада. Мени өөредип алыр дээш Кызылда көжүп келген.

Амгы үеде ТКУ-нун фило-логия факультетинде ийи дугаар курста, бөлүмнү даргалавы-шаан, чүгле бештерде өөренип турар мен.

Өөредилге-биле чергелеш-тир чечен чогаал бижирин

уламчылавышаан мен. Теория-лыг билиглер-биле чалгыннал-гаш чечен чогаалды бижирге, улам тода, чедингир болур-дур. Бо үеде чечен чогаал бижир-ринге Сайлыкмаа Салчаковна Комбу арга-сүмезин берип, деткип чоруур. Башкывыстың удуртуп турар “Ай-Чечээ” чечен чогаал каттыжышкыныга би-жээн шүлүктөрүмни сайгарып турар бис. Чогаалчылар эвилели-ниң “Улуг-Хем” сеткүүлүгке бистин парлаттынып турар шүлүктөрүмни чонга чедип ту-рары — биске улуг өөрүшкү-дүр.

Эрткен чылын чогаал-чыларның 5 чыл болгаш-ла болур 14-кү съезди болуп эрткен. Оон бетинде хүнде чогаалчылар аразыңа шүлүк шагын эрт-тирген. Аңаа бистин чечен чогаал каттыжышкынының кежигүн-нери база киришкен. Олар база хоомай эвес кирип, шаңналдыг черлерни ээлээннер. Мен Кызыл-Эник Кыргысович Куда-жы-биле бирги черни үлөшкен мен. Ат-сурагыг Александр Даржай, Черлиг-оол Куулар дээш чогаалчылардан тур-густунган жюри кежигүнне-риниң меңээ берген ол үнелели дыка өөрүнчүг, чоргааранчыг болду. Республика чергелиг шуулган болганда, аңаа адын таныырым, арнын танывазым чогаалчылар-биле ужуражыры солун болган, олар кижиге арга-сүмезин-даа бээр чорду.

Студент кижик дээрже, шко-лага турганыңдан кылыр ажылы хөй, хостуг үези чок боор-дур. Бөлүк даргазы болгаш, хары-салга база улуг. Бирде шүлүк бижир безин чай тыппайн баар-дыр мен. Шүлүк биживейн баа-рымга, сеткилимге бир-ле чүве четпейн турар ышкаш болур, шүлүк бижээш, дыш алыр-дыр мен.

— Амыдыралда шупту чүве дески болбас. Ылаңгыя бо үеде аныяктарга эртем-билиг чедип, ажыл тып алыры берге апарган болгай. Амыдыралдың берге-зинге мунгарал, мунчулуп, оон эртсе, арагаже сундулуп чоруур аныяктар бар болгай, оларга чүнү күзээр сен, Тайгана?

— Шын харын, амыдыралга шупту чүве дески болбас. С.Л. Соловечиктин “Пушкинниң ыдыктыг йөрээлдери” деп но-мундан кылган очулгамны ба-раалгаттым.

Алдынай СААЯ.

КҮЗЕЛИМ

Күскү хүндүс саарлып

ойнаан

Алдын-сарыг бүрүлөр дег,
Күзелдерим, бодалдарым
Амдызында — тарлан-шокар.

Артист, юрист, эмчи,

башкы —

Аажок солун мергежилдер.
Арат, саанчы, садыгжы-даа
Алдар-аттыг кижилер-дир.

Ынчалза-даа меңээ эргим
Ындыг бир-ле мергежил бар —
Чонун алгаар,

черин мактаар

Чогаалчы боор күзелдиг мен.
1994 чыл, 6 класс.

ЛИРИКА

Аныяктарга сылдыстыг дүн
дүшкелекте,
Аныяк оол кедээр шыктан
кыйгыра бээр.
Ынакшылга шалбалаткан
кыстың чүрээ
Ылгын аът дег, кушталдырып,
хииктелир.

Ээлчештир чыскаалыпкан
хүннер, айлар
Эне-Сайның шуушкан чалгыын
едерипкен...
Чүтлүг күзел, ынакшылдың
чечээ тоглаан...
Чүгле, чүгле сактышкыңнар
артып калган.

ЭСКЕРБЕЙН АРТЫП КААР СЕН

Ыржым, шөлөөн кедээ суурда
бир-ле оолдун
Ылаңгылыг, ырлаан үнүн дыңнап
каан дег,
Өрээлимде оруп алган чүрек
ыстап,
Өзүм-баарым саргып келир,
элдептиин аа.

Сен-даа харын эштеринде
бүргедипкен
Сеткил хилээр эрээ билбейн
чору боор сен.
Оттуг чүрээң өргүп чоруур
бир кыс бар деп
Ожаавайн, эскербейн артып
каар сен.
Тайгана ОЧУР.

ЧАЛЫЫ ИДЕГЕЛ ДУГАЙЫНДА

“Сагыш-биле аарыыр, сүзүк-биле экириир” дигир. Бо берге үеде сагыш-сеткиливисти арыглап, бот-бодувусту деткижи, сүлдө-сүзүүвүстү өрү тыртып чоруур болзувусса, экидир ийин. А сагыш-сеткилдин “эми”, “чеми” – ном, солун, сеткүүл болбайн канчаар.

С. Л. Соловечиктин “Пушкиннин ыдыктыг йөрээлдери” деп ному кижинин сагыш-сеткилин доюлдуруп, боданырынче албадап келир. Ында

кирген Пушкиннин шүлүктөрине философчу бодалдар илереткен одуругларны номчуп оарга, амыдыралда янзы-бүрү чижектер, таварылгалар чайгаар-ла кижинин түңнел үндүрерин негей бээр.

А. С. Пушкиннин школа программасынче кирбейн турар, хөгүлүг, өөрүшкүлүг, чуртталга-биле долдунган шүлүү бо. Бүдүнү-биле ону номчуптаалыңар:

**Авыралдыг испан кыстың баарында
Аныяк-чалыы ийи маадыр турлар.
Кайызы-даа дидим, хостуг көрүш-биле
Кыстың караанче дорт көрүп турлар.
Ийи маадыр чайынналган каас-чараш,
Изиг, дидим чүректери кыптып чоруур
Шыырак, күштүг, мөге холдары-биле
Чыдаларда даянып алган тур.**

**А кыс боду чуртталгадан артык үнелиг
Алдар-ат дег оларга эргим
Ынчалза-даа кыска чүгле чаңгызы эргим
Ырлыг чүрээ кымын шилип алганыл?
“Кайывыска ынак сен, шийтирле” – деп,
Кайгал оолдар даңгынага сөглээн.
Кыпкан чалыы, чырык идегел-биле
Кыстың караанче дорт көрүп турлар.**

Бо ийи аныяк кижини бодунарга чуруй бодаптыңар – ийи ынакшаан чалыы оолдар, оон ыңай бодап четпес ийи чараш маадыр. Бо эзулуг-ла бедик, идеалдыг ову-хевирлер ышкажыл: дидим, хостуг, кыптыгып чоруур чүректинг, а оларнын холдары база кандыг-ла-бир эвес, а күштүг, шыырак. Оларнын чыдаларынын кайы-хире аарын база олары-биле маадырларнын эрес-кашпагай

тутчурун даап бодаары белен.

Анаа немей олар алдар деп чүл дээрзин база билдирлер. Ындыг маадырларга канчап ынакшывазыл? Авыралдыг испан кыстың мурнунда, шынап-ла, берге шилилге. Ынчалза-даа чуруп каан дег, бо ийи маадырнын бүгү-ле кайгамчык чараш талаларындан бо мындыг талаларынче кичээн-гейвис угландырыптаалыңар:

**Кыпкан чалыы, чырык идегел-биле
Кыстың караанче дорт көрүп турлар.**

Чалыы идегел – күштүг, чырык, чигзинилер-биле мунгашталбаан, арыг болгаш амыдыралче, оон өөрүшкүзүңе, оон шынчызынга идегел-биле долдунган.

Оларнын бирээзин мунгарал, хилинчек манап турар, ынчалза-даа олар ол дугайын бодавайн турарлар, олар бүзүрөп турарлар. Кайызы-даа долу күштүг, идегелдиг.

Идегеп шыдаары – ол дээрге чалыы назыннын кайгамчык шынары-дыр. Чуртталгамда шупту чүве эки болур, кандыг-даа багай чүүлдер болбас, а харын-даа шупту улустан артык болур чадавас деп аныянда кижини бүзүрээр. Аныяк кижини идегеп чоруур. Шак ол идегел анаа чалыы назыннын бүгү шылгалдаларын туруштуг ажып эртеринге күштүг бээр. Бой-дустан ынчаар хувааттыгнан ышкаш: аныяк кижиде хөй күш болгаш идегел бар. Оон идегели күштүг: хөдөлдирип, бурунгаарладып чоруур.

Силер аныяк силер бе? Бодунарны аныяк мен деп

миннир-дир силер бе? Идегеп-нер. Бөгүн бистин чуртувус берге үени чурттап эртип турар, эң-не угаанныг кижилер безин элээн үе эртерге, бүгү чон-биле чүү болурун, бистин кандыг байдалга келиривисти баш удур бодап, чугаалап шыдавас. Ынчалза-даа силер анаа бүзүрөөр – силернин чуртталгаңарга ыяп-ла чырык үе база келир.

Чаа херектер эгелеп тур силер бе, херээңер бүтпейн тур бе азы силерге, чүге-ле ийик, аартай бээр-дир бе – идегеп. Аарый бердире бе? Эттине бээр мен деп идегеп. Чидирип алдыңар бе? Тып аар мен деп идегеп.

А бир эвес ынакшый берзире, силернин ынакшылыңар хары миннишкинге уткужа бээр деп, авыралдыг испан кызынар, огулар чүгле силерни шилип аар деп кезээде бүзүрөп чоруңар. Идегеп чоруңар.

Тайгана ОЧУР.

С. Л. Соловечиктин “Пушкиннин ыдыктыг йөрээлдери” деп номуңдан очулдуруңар.

Хөктүг чугаалар

Уругну оолдун ада-иези айтырып келген:

— Бистин огулус силернин уруунарын холун дилеп тур!

Уругнуң ада-иези кыжырмак аян-биле:

— Силернин огулдарнын бодунуң холу чок кижини бе?

— Бар, ынчалза-даа шылап каан хол дийин!

— Буруудатпайн көр, эргимим. Дүүн сенээ өгленип аалы деп санал киригенимни сактыр-дыр мен, ынчалза-даа чүү деп харылааныңны сагынмайн тур мен.

— Мен “ийе” деп харылаанымны сактып тур мен, а сенээ бе азы еске кижиге бе дээрзин сагынмас-тыр мен.

Сөөлгү чылдарда “Шын” солунун редакциязынга Тыва Республиканың шаңналдарынын дугайында айтырыгны көдүргөн чагаалар хөй келген. Оларнын чамдыктары чырыкче үнгөн, чамдыктары үнмейн-даа баргылаан чүве. Ол дугайында Сүт-Хөлдөн Ондар Бораш, Бай-Тайгадан Сергей Күжүгет, Чадаанадан А. Монгуш дээш, бистин өске-даа идепкейлиг көдөз бижикилеривис бижип турду.

Кандыг-даа шаңнал кижээ эргим, кижинин кылып чораан ажылынын үнелели, төөгүлүг тураскаал бооп артар ужурулуг. Спортчу шаңнал дээрге ол кижинин салым-чаяанындан хамааржыр дээрзи билдингир, орта кым-даа адааргавас, ону хүндүлээр ужурулуг.

Шаңналга кижини бүрүзү төлептиг болур. Ындыг кижилерни чон безин чугаалажып хүндүлээр бээр. 1998 чылда республиканың малчыннар Наадымында Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга байылыг хурал соонда, ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак бөлүк малчыннарга шаңналдар тывыскаан. Анатолий Сергеевич Серенге ТР-ниң культуразынын

төп, күжүн, билиин берип ажылдап келген кижилернин пенсиязы бо хүнде тургустунуп келген аш-чем өртөөңе, амыдыралга херек ачы-дуза чедирилгезинге шут дүүшпейн турары хомуданчыг апарган. Чамдык кижилер сандаргай үени ажыглап алгаш, меге күш-ажыл дептерин хээли эзузу-биле кылдыртып алгаш, дыка хөй пенсиялыг-даа апарганнар хөй. Ол хамаанчок, агаардан күш-ажылдың хоочуннары тыптып кээп, хөй чигелдерни ап турар улус-даа бар апарган.

РФ-тиң Президентизинге В. Путин сонгуттурган соонда, чурттуң иштинде чорудуп турар экономиктиг реформаларда улуг өскерлишкиннер болуп эгелээн. Кажан В. Путин чурт бажынга олуруптарга, Москва облазындан бир кижини мындыг айтырыг салган болгай: “Мээң комсомолга ажылдап чораан 6 чыл күш-ажыл стажымны шутт санавайн турар, ону эде көөрүнүң аргазы турар бе?” — деп. Бо талазы-биле айтырыгга Путин харылап тургаш, чурттуң иштинде пенсия талазы-биле дыка хөй будулгаазыннар бар, ол талазы-биле ажылдап турар

кылдыр ап турган-дыр, 1999 чылдан бээр шаңнаткан кижилер ол акшаны албайн турар. Кижини бодаарга, шаңналдың статусунда көрдүнгөн чигелдени база акша шаңналын шаңнаткан кижини бүрүзү алып ужурулуг. Айтырыгны чоннуң көдүрүп турары чөптүг. Борта хамаарыштыр харыны ТР-ниң Чазаанда шаңналдар талазы-биле комиссия номчукчуларга харылап бериптер боор деп идегеп каайн.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) Дээди Хуралдын Хүндүлел бижи-биле шаңнаткан кижилерни ТР-ниң Чазааның шаңналдарынга деңгеп, 1500 рубль-биле шаңнаар дугайында доктаалды “Шын” солунга парлап үндүргенден бээр 3 чыл чедип тур. А херек кырында шаңнаткан кижилер ол акшаны албайн турар. ТР-ниң Дээди Хуралынын Хүндүлел бижи-биле шаңнаткан кижилер Чазаактын шаңналдарынга көөрдө, санныг улус-ла болгай.

РФ-тиң Чазаанда келир чылын пенсия талазы-биле реформаны белеткеп турар. Ол колдуу үш кезектен тургустунар. Бир дугаарында, күш-ажылдың пенсиязынын баазы ажыл стажы-

ШАҢНАЛДАР АЖЫЫ ЧОК БОЛУР БЕ?

алдарлыг ажылдакчызы деп атты тыпсып турда, мээң чанымга олурган хоочун журналист Маадыр-оол Калчан: “Бо шаңнал эзулуг ээзинге төлептиг болду” — деп кымга-даа хамаарылга чок иштинде чугааланды.

Хоочун журналистин чугаазы, шынап-ла, сеткилимге дегген. Шынап-ла, Анатолий Сергеевич — 1974 чылдан эгелээш, комсомол, партия, Культура яамызынга сайыттап ажылдап чораш, тыва чоннуң национал культуразын көдүреринге төлептиг үлүг-хуузуң, кириген кижилернин бирээзи. Оон-даа өрү шаңналдарга ол төлептиг. Оон талантынын чамдык дээргилерин чедир үнелевейн барганы хомуданчыг.

Партийжи удуртулганың үезинде шаңнал алыры дыка-ла берге турган. Бүгү назынында партия, совет, ажыл-агый органныңа ажылдап чораан хоочуннарын, мурнакчыларнын, хүндүлүг кижилернин республика иштинге алып дээди шаңналы Тыва АССР-ниң Дээди Советинин Президиумунуң Хүндүлел бижи турган. Ол Хүндүлел бижики алган кижилер пенсия үнерде, республика деңгелдиг персоналдыг пенсионерлер болуп, дыка хөй чигелделерни ап турган. Күш-ажылдың хоочуну Шалык Дамбаевич Севзэн (ол бистин аравыста чок) Сочиге дыштангаш келгеш, бодумдан чүгле 60 көпеек үндү деп хөөрөп органын дыннаан мен.

Моон мурнунда күш-ажылдың хоочуннарынга “Күш-ажылдың хоочуну” деп медальды тыпсып турган. Ол медальды алган кижилер күш-ажылдың хоочуннары болуп, көрдүнгөн чигелделерни ап турган. Демократтар чурт бажынче үнүп, Ельциннин командазы чуртту удурту берген соонда, партийжи шаңналдар шупту күш чок болуп дүшкен болгай. Оларнын-биле кады “Күш-ажылдың хоочуну” медаль чиде “хуула” берген. Ону алган күш-ажылдың хоочуннары күш-ажылдың хоочуну пенсионерлерге көрдүнгөн чигелделерни ап турар.

Пенсия реформазында дыка хөй будулгаазыннар тыптып келген. Ол талазы-биле хөй хоочуннар хомудап бижип турар. Бодунуң ажылдап келген үезинде чонунга, чуртунга кара дерин

кижилерге даалганы берген мен дээш, пенсия реформазын эде көөрүн онзалап демдеглээн. РФ-тиң Чазак Баштыңынын оралакчы даргазы В. Матвиенконун чугаалап турары-биле алырга, 2002 чылда пенсия реформазын боттандырып чорудар. Бо чылдың иштинде белеткеп ажылдарын чорудар, реформаның программаны болгаш ону амыдырал кырынга боттандырап хоойлуларны хүлээп алып. Пенсия реформазын чорударынга бир чыл узат турары, ол безин чамдык пенсионерлерге берге байдалды тургузуу турар. Реформаны чорударын чугаалажыр, сайгарар, маргылдаалыг айтырыгларны шийтирлээр дээш дыка хөй үени чидирдивис, ам ол дээш харысалгалыг ажылдакчылар ажылдап кирипкен деп демдеглээн.

ТР-ниң Президентизи, Чазак дыка хөй күш-ажылдың хоочуннарынга, мурнакчыларынга ТР-ниң Чазааның шаңналдары: орден, медаль, алдарлыг аттарны тыпсып турар болгай, ону алган кижилер-даа хөй. Чоокта чаа меңээ ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты алган күш-ажылдың хоочуну мынчаар чугаалады: “Ону алырыңа-даа, албазыңа-даа демей-ле, ында кандыг-даа чигелде көрдүм-мээн. Моон мурнунда ол шаңналга, “кудуруктуг” 1500 рубль берип турган дээр чорду, ам ону безин бербестей берген. Пенсияга болгаш өске-даа ачы-дуза чедирилгезинге кандыг-даа чигелде көрдүм-мээн. Ажыы чок шаңнал-дыр” — деп хомудап орду. Мурнуку чылдарда республиканың алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты алган улус пенсия үнерде, республика деңгелдиг персоналдыг пенсионерлер бооп, оон ажык-дузанын көрүп чораан хоочуннар бистин аравыста хөй.

РФ-тиң орден, медалы хамаанчок, ол деңгелдиг яамыларнын, комитеттеринин Хүндүлел бижи-биле шаңнаткан кижилер пенсияже үнерде, күш-ажылдың хоочуннары бооп, көрдүнгөн чигелдени ап турар. Тыва Республиканың шаңналдары күш чок апарганын чаңгыс эвес хоочуннар хомудап турар. Республика деңгелдиг шаңнал-биле моон мурнунда шаңнадып турган кижилер 1500 рубльди шаңнал

нын болгаш ажылдаан шалыңынын хөмчээлинден хамаарышпас, шупту кижилерге ден болур. Ийи дугаарында, камгалал кезээ ажыл стажындан болгаш ажылдап ап турган шалыңындан хамааржыр. Ону санаарда, кижини бодунуң пенсия талазы-биле тускай агар санында шалыңындан шилчип келген акшазындан хамааржыр, ол ортумаа-биле 17 чылдың болур. Үш дугаарында, пенсиянын чыылган кезээн санаарда, ол кижинин пенсия фондузунда тускай ажиткан агар санынче кириген дадывырындан болгаш инвестиция орулгаларындан санап үндүрерин көрүп турар.

Пенсионерлерге чигелделер кандыг болуру деп айтырыг дыка хөй хоочуннары дүвүредип турар. Ол талазы-биле тускай чигелделер күш-ажылдың хоочуннарынга көрдүнүп турар. Ол колдуунда ажыл стажын, ап турган шалыңын болгаш шаңналдарын өөренип көөрү билдингир. Бо реформаны белеткеп турар үеде ТР-ниң шаңналдарында кандыг чигелделер турар дугайында айтырыгны амдыгааштан эгелеп өөренип көрүп, ону РФ-тиң пенсия фондузунга тургузар болза эки. Ажыы чок шаңналдар турбас кылдыр.

ТР-ниң чаа Конституциязын бүгү чоннуң референдуму-биле хүлээп алган болгай бис. Президент эрге-чагыргазы дүжүп, Үндөзин Хоойлуга дүүштүр чаа Чазак тургустунуп, оон структуразы база өскерлир чадавас. Бола бүгү чүүлдерге үндөзилээш, ТР-ниң Чазаа-даа, Дээди Хуралда шаңнаткан кижилернин мурнунга шаңналдарнын статусунда көрдүнгөн өрелер-биле санажыр болза эки деп бодаар мен. Ол дээрге 1500 рубль болгай. Чамдык кижилер алып, чамдык кижилер албас деп чүве кайын турар. Чазак чаартынып тургустунар чүве болганда, Тыва Республиканың шаңналдары болгаш оон статусун эде көргени дээр боор. ТР-ниң ордени, медалы ындыг-ла улуг үне чок чүве болза, ону тургускан ажыы бар бе деп айтырыг база тургустунуп эде чадавас. Ынчангаш тургустунуп келген бо-ла айтырыглар талазы-биле ТР-ниң Чазаа чонга тодаргай харыны бээр боор деп идегеп артым.

Сергей ХЕРТЕК.

Кысказы-биле

АНГЛИ ЭЛЧИН-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Октябрь 8-те ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазының оралакчысы В. Ушкалов болгаш комитет даргалары РФ-те Великобританияның болгаш Соңгу Ирландияның элчин чериниң бирги секретары дээржи Джонатан Эйвс-биле ужурашкан.

Россияда чаа тургустунган элчин чериниң төлээзи дээржи Эйвстин чугаазындан алырга, ол бүгү Россия девискээринден баштайгы таныжылганы Тывадан эгелеп алган. Ол республикада политиктиг байдалды, кожа-хелбээ девискээрлер-биле харылзааларны, чуртталга-коммунал секторга хамаарышкан айтырыгларны болгаш өске-даа чугула айтырыгларны салгаш, харыны алган.

Ужуражылга доостурга, В. Ушкалов дээржи Эйвске Тыва Республиканың картасын, К. С. Шойгунуң “Кара дастың чүү” деп номун болгаш чонар-даштан сиилбип кылган “Азия төвү” каасталганы белекке берген.

ТЫВАНЫҢ МӨГЕЛЕРИ ЯПОНИЯДА

Октябрь 8-те республиканың тулган дээн сумоторилери Японияга болур профессионал эвес мөгелер аразында сумо хүрешке маргылдаага киржири-биле аэропорттан ужуп чорупкан.

Японияга 27-28 хүннеринде болур маргылдаага бистен Аяс Монгуш, Каң-Демир Куулар болгаш Алина Шойдан киржир. Эрткен чылын база-ла Японияга болуп эрткен сумо маргылдаазынга Аяс Монгуш бодунуң удурланкчыларын арыг тиилээш, РФ-тиң сумога бир дугаар чемпиону болган. Бо удаада база тиилелгелиг ээп чанып кээрин бистиң мөгелеривиске күзеп каалынар.

УДАВАС ХҮЛЭЭДИР

Өвүр кожуунуң Хандагайты сумузунда туттунуп турар спортзал доостурунуң кырында келген. Ону тус черниң тудугжулары кылып турар.

1989 чылдан эгелээш, акшаландырышкынның чогуңдан ара кагдынган турган тудугну катап кылып эгелээн. Бо хүннерде тудугда ниитизи-биле 35 кижиге ажилдап турар. Каңнакчылар тудугнуң чылыдылга системаны кылып доозупкаш, үүрмек ажилдарже шилчири. Узун дурту 35 метр, дооразы 18 метр спортзалдың шалазын узун манзалар-биле кагар ажил база дооступ турар, эрес-кежээ тудугжулар ук тудугну октябрь айның төнчүзүнде кылып дооскаш, хүлээдири деп турар.

...

2002 чылдың январь 1-ден эгелеп бүгү өөредилге черлеринде өөренип турар студентилер чүгле эки өөредилге дээш стипендия алыр эргелиг болур.

Амдызында ТКУ-нуң студентилери стипендия акшазын барык шуптузу ап турар. 4-5 демдектер ап турар эки өөредилгелиг студентилерниң стипендиязының хемчээли 450 рубль. Ортумак демдектерни ап турар студентилер 250 рубльди ап турар. Ол ышкаш бирги, ийиги бөлүктүн инвалид студентилери кадының байдалы-биле акшаны база ап турар. Бир эвес инвалид-даа болза, өөредилгези тергиин студентилерге келир чылын академиктиг стипендияны тышсыр. Оон аңгыда чедимес өг-бүлелерден кижилерге ай санында материалдыг дузаны база көргүзүп турар.

“УЯН ЧҮРЭЭМ СУДАЛЫ”

Чайның бачым, чымыштыг үези адакталган. Күс дүшкен. Кижилер колдуунда чайгы шөлээзин ажыктыг, солун эрттиргеш, ажилчын олуттарында саадапкан. Мээң ээлчеглиг шөлээм бо удаада Мөңгүн-Тайганың эң-не бедик дээн тайгазынга эрткен. Сарлык фермазынга сарлык саап, ак чем, сүт ижи, аржааннап, харлыг тайгаларның чыс бажынче үндүр басып магам ханган. Мени дагың бединче сарлым ыдалапкан. Оларны дозуп, бараадап чорааным ол. Шыпшык дагың бажынга үнүп келиримге, Таңды-Уулангың дагыларың болгаш Бай-Тайга, Барыын-Хемчик баштары чайлыг көстүр. А Моолдун девискээрин чугаалаан херээчок, адыш оюунда дег. Дегемнерни харап, магадаанымны деңнээр сөс-даа тывылбас-тыр.

Шак ынчаар дыштангаш, Кызылдың төп кудумчузунга басып чор мен. “Уян чүрээм судалы” дээн концерттиң чараш, лириктиг одуруглары мени дужапкан дег, ооң баарынга үрле турдум. Чалгыныг одуруглар мээң чүрээм чагырып, сорунзалап турза-даа, ону көөр дугайында бодалга чагыртыр хире эвес болган мен. Чүге дээрже чүрээм...

Чогаадыкчы улустун сеткили хомудаачал. Бир катап Тываның хөгжүм-шии театрының ажыдышкынындан дамчыдылга кылып чорааш, мындыг таварылгага душканым уттундурбас. Бүдүн радиодамчыдылганы бе-

леткээш, концерт доостурга, бир актердан интервью алыр ужурулг апарган мен. Аңаа бижиттингеш, саадай берип-тир мен. Тон азар черге келдим. Аныяк уруг: “Бо каяа чоруур чүвөл!” – дээш, мээң тонумну бажымче кеңирилдир шывадапкан, сайгылгааннарны өжүр идишкеш, аргажок хорадап, мени эки-бак сөглеп, ынаар үне берген. Ындыг чүүлдерге чангыс эвес удаа таварышкан мен. Үргүлчү кээп турар журналистерни танывас, уран чүүлдүн ажылдакчылары кижилерниң чамдызының культуразы мындыг куду болур-дур. Тываның күрүне филармониязында база ындыг. Бадыткалдыг документини көргүзүрге безин чамдыктары шуут билбестер, албан кижиге чиктиг көөр. Ынчангаш театр, уран чүүлге ынак-даа болзумза, балыланган чүрээм мени ынаар чагдатпастай берген. Культура чүгле сцена кырынга ырлаары эвес, кудумчудан улам көстүр ужурулг.

Уран чүүл, театрдан ыраксап, сооп калган кижини, мени, “Шын” солунда журналист Светлана Балчыр албадап чорааш, “Уян чүрээм судалы” деп концертке кирип келген. Эжик аксында уругларның арын-шырайының чаражы, чымчаа кончуг болган. Назыным иштинде бир дугаар халас концерт көрүп, анаа көрүкчү бооп, саадап ор мен. Бү-

дүү иштимде дыка-ла өөрүп ордум.

Альберт Хомушкунуң концерти мурнунда база болуп турган. Ол кирезинде С. Пюрбю аттыг улусчу чогаалдыга өргээзинде кижиге дээрже арбын. Шынап-ла, сонуургап көрдүм. Концерттиң программазы узун-даа эвес, кыска-даа эвес, өйүнде тургустунган. Устуг мүн ишкен ышкаш, сеткилим сергеп, ам-на артистер дугайында эгелеп алган очеригимни уламчылаар күзелім катап дирлип келген. Анжелика,

Долаана Монгуш угбашкыларны, Римма Сарыг-Хууракты эки билип алдым. Тываның алдарлыг артизи Галина Сүрүң — кудумчуга кижиге мендилежир, ол-бо концерттер үнүшкүнүн дыңнадыр артист. Ол “Тывам оглу” деп ырыны дыка-ла чараш күүсеткен. Альберт Хомушкунуң чогаадыкчы өзүлдезин ооң концерт көргүзүүндөн билип ордум. Ыры бүрүзүнүң кыска төөгүзүн чугаалай каап, көрүкчүлөр-биле харылзааны тудуп билири — бир онза чүүл ол. Оон башка ол ырының канчаар, кажан бижээнин кым билир ийик.

“Бир катап Сергей Пюрбюнуң куу номчугажын тудуп алдым. Ажып көрүп ораарымга, “Авамга” деп шүлүк көстүп келген. Ол меңээ дыка таарышкан. Оон аялганы бижип каан мен” – деп

чугаалай-дыр. Моон алгаш көөрге, ол тыва чогаалчыларның чогаалдарын чиндип ажып, диленип, аңчы ыт ышкаш чыдыргап маңнап чоруур кижидир. Ол-дур харын, чогаадыкчы кижиге ындыг болур ужурулг. Эр хей, Алик.

Бир-ле катап дээш, бир-ле чүүлү ол концерт көргүзүүнүн аразында чугаалай каап турар. “Чингиспей”. Ол ырга кым-даа ынак. Кайы-даа үениң кижилери ол ырыны ырлап чоруур. Аныяк актер ол дугайында өттүр чугаалады. Артист кижиге канчаар-даа “хуулар”. Бо дугайында бодап оргаш, “Беш актер” деп бир орус чогаалчының үндүрген чыынды очерк ному сагыжымга кире дүшкен. А бисте ындыг чогаал бижиттинмээн. Ону бижир дээр болза, хүн бүрү театр амыдыралындан чарылбайн, харын-даа артист кижиниң канчаар белеткенип турарындан бээр көөр ужурулг чүвө-дир ийин.

Альберт Хомушкунуң Тываның база бир солун, чогаадыкчы, өзүп орап актеру, режиссеру, “Уян чүрээм судалы” деп концерттиң ачызында катап база артистерниң уран чүүлчү мергежилин, чогаадыкчы амыдыралын сонуургаар күзелім эглип келген. Альберт Хомушкунуң концерти домнуг-ла болду. Езулуг уран чүүл аарыг сеткилди ынчаар эмнеп шыдаар күчүлүг-дур. Уран чүүлдүн кижилерин камнаар херек.

Лидия ИРГИТ.

ЛАДЕН ИМПЕРИЯНЫҢ ӨРТЭЭ ЧЕЖЕЛ?

АКШ-ка чоокта чаа болган коргунчуг частышкын делегейде №1 террорист Усама бен Ладенниң эвес, харын ооң өгбүлезиниң бүгү Ладеннерниң хей миллион орулгасын илередипкен. Чамдык медээлерни өзугаар алырга, Ладеннерниң өг-бүлезиниң бир чылда акша саарылгасы 5 млрд. доллар ажып турар. Саудовтан миллиардерниң хөрөңгизи оон-даа хей дээрзин өске медээлер херечилеп турар.

Бен Ладеннерниң бай апарган үези 30 чылдар үезинде Мохаммед бен Ладенден эгелээн. Йеменден дескен яды Мохаммед бен Ладен акша ажилдап алыр дээш Сауд Аравиязынга чедип келген. Мекке тудуг ажылынга кирип алган. 1932 чылда, Сауд Аравиязының хаан күрүнезин тургусканда, ол бодунуң тудуг фирмасын тургузуп алган. Тааржыр черин ынчаар тып алган. Кажар сайгарлыкчы ордулар тудуп, орулга-байлаан өстүрүп эгелээн. Улуг бен Ладен Мекке болгаш Мединага ээ апарган. Улуг бен Ладенниң ачы-буянын Чөөн Иерусалим база ажыглап турган деп, медээ база бар.

Он ажыг чылдар эрткенде, ооң фирмазы чүс-чүс миллион доллар орулгалыг апарган. Сауд

Аравиязынга аңаа деңнежир компания тывылбаан. “Сауд Бенладен бөлүк” шериг баазаларын, аэродромнарны эндере тудуп эгелээн.

1967 чылда империяның үндөзилекчизи Мохаммед авиакастрофага өлгөн соонда, ооң хөрөңгизи 50 ажыг кадайлары, божаан уругларының дамчы берген. “Сауд Бенладен бөлүк” транснационал тудуг компаниязы апарган. “Дейли мейл” солунуң дыңнатканын өзугаар алырга, Мохаммедтиң улуг оглу, Усама бен Ладенниң акызы, шейх Салем бен Ладен аказының ажылын үргүлчүлээн. 1978 чылда АКШ-тың амгы президентизи Дж. Буш-биле холбажы бергеш, нефть тывыжының талазы-биле компанияны Техаска тургускан.

1988 чылда Салем бен Ладен адазы ышкаш, авиакострофага өлгөн. Оон эгелээш, “Сауд Бенладен бөлүктүн” удуртукчузу Салемниң улуг оглу Бакр апарган. Неделя санында үнер “ХВГ” солунуң медээзин өзугаар алырга, бен Ладенниң империязының бир чылда саарылгасы 5 эвес, харын 10 миллиард доллар чедип турар. “Сауд Бенладен бөлүктө” хууда магазиннер, сервис компаниялары – (лифтилер, кондиционерлер) эндерилген. Адап чугаалаары безин берге

бүдүрүлгелер тургустунган. Чарлалдарны хейнү кылып, номнар үндүрүп, хууда телепрограммаларны дамчыдып турар.

Араб чурттары “Сауд Бенладен бөлүктү” эки билир. Чоокку Чөөн чүкте улуг нептерелди алган. Бен Ладен дүрүм өзугаар 4 кадайлыг, анаа ажыглаар 6 куруяктыг турган. Бен Ладеннер Чоокку Чөөн чүкче ынчаар нептереп эгелээн. Сирияда-даа, Ливанда-даа ооң дөргүл-төрелдери эндерик. Сирияда тудуг херээн калбартып эгелээн, чоокта чаа Дамаскиде беш сүлдүстүг тергиин дээн гостиницаны тудуп эгелээн. Ливанда ооң талалакчылары Бейрут хоорайны чаартыр ажилдарны чорудуп турар. Иорданияда, Египетте ооң талалакчылары хөдөлип турар. Египетте 40 муң кижилиг хууда улуг компания ажылын калбарткан.

Бен Ладеннерниң компаниялары чүгле Чөөн чүкте эвес, Барыын Европада, Америкада ажилдап турар. Бен Ладеннер ачы-буян чедиреринге база киржилгелиг. Сөөлгү үеде олар Америкада болгаш Англияда ислам организацияларга болгаш аңгы университеттерге акшаландырышкынны кылган. Ислам улустарга ачыны хейнү көргүзүп турар. Моон ужурунда АКШ-тың, Англияның тускай албан черле-

ри ислам организацияларга дуза кадып турар айтырыгны бир яны шийтирлеп, оларга удур демисел айтырыын күштелдирген.

Ынчалза-даа АКШ-тың болгаш Англияның шериг талазы-биле тускай албан черлери бодунуң кичээнгеин терроризмче угландыргаш, сентябрь 11-де АКШ-ка болган казылдырышкыннарның түңнелдеринче угландыра берген. “Сауд Бенладен бөлүктүн” азы Мохаммедтерниң эң бичии оглу 44 харлыг Усаманың үлүгеткен херээн тодарадырын оралдажып турар.

Мохаммедтерниң хеймер оглу бен Ладенниң үлүгеткен херээ бадыткагынар бе? Маңаа харылар ам дээрезинде долу билдинмейн турар. Ынчанмыже бичии бен Ладен Усама чүгле Америкага эвес, харын делегейниң улуг банкыларынга үнелээри берге каражаны чедиргени илереп турар. Бен Ладенниң хей санын талалакчылары сентябрь 11-ниң соонда, Америкадан болгаш Вашингтондан дезип, боттарының төрөөн чери — Сауд Аравиязынче көжүп эгелээни ооң херечизи бооп турар.

(Төп парлагдан допчулап парлаан).

Чагыдылга — 2002

ШУПТУ СОНУУРГАЛДЫГ

Чагыдылга кампаниязы кидин түлүк эгелээни-биле чергелештир чагып алыкчылар "солунун өрттээ чеже ирги?" деп айтырыгны бир дугаарында сонугаары чеп. Ынчанмайн канчаар, кижик бүрүзү акша-бараан-акша деп хоойлуга шагда-ла чагыртп, оон айтылгышкыны-биле чурттап өөрени берген бис.

2001 чылдың ийиги чартында чагыдылганын өрттээ улуг-ла өскерлишкин чок хевээр арткан турганын билер бис. Ындыг болзажок үнер 2002 чылдың бирги чартында чагыдылга өрттээ өскөн дээрзин номчукчуларымыска дыннадып, анаа тайылбырны бээрин кызыдып көрөөлөр. Оон башка өртөктер дээрже шыпшык дээрже талыйт бар-ла чыдар деп, шыжыгып чоруурларны бо-ла дыннап болур. Оларның оозу чөптүг болбайн аан, ынчалза-даа рыноктуг экономиканың делгеминде эштип чоруп турар болганымыска, оон агымның алзы бээривис черле чайлаш чок.

2002 чылдың бирги чартында "Шын" солунун чагыдылгазы хуу чонга 185 рубль, а албан организацияларга 238 рубль кылдыр доктааттынган.

Ам хуу чагып алыкчынын чартык чылда төлээр 185 акшазынын канчаар, кайнаар чарыгдаттынарынын үлөлгезин көрөөлөр.

Солун — коллективтик ажил-агынын бүдүргөн продукциязы. Оон ээлчеглиг дугаа-

рынын үндүрүлгези дээш чүгле чагыс редакцияның бүтү ажил-дакчылары эвес, ону чырыкче парлап үндүргөн типографиянын ажилчынарынын база чагып алыкчыга чедирген почта харыл-заазынын чедирикчилеринин киржилгези база бар дээрзин сагындырып, олар шупту СОЛУНУ дээш сонугралдыг дээрзин айтып каайн.

Кажан республиканын кожууннар төптеринде болгаш сумуларда почта харыл-заазынын белдиринге чедип, солунун чагыдылгазын кылдыраарыңар 185 РУБЛЬ АКШАНДЫН.

ЫНЧАНМАЙН РЕДАКЦИЯНЫН АГАР САНЫНГА КИРЕР. Ону компьютерге өрүлгө, күш-ажыл төлевири, типография-биле санажылга дээш, аңгы-аңгы кезектерге үлөп, аай-дидир чарыгдалдарже үндүрер. А арткан 115 акшаны федералдыг почта харыл-заазынын Тывада салбыры почта ачы-дузазы дээш тыртып аллаар. Санап көр даан, номчукчу, солунну кылып бүдүрүп турар редакция ажилдакчылары барык ийи катап эвээш акшаны ап турар. А силерге солун хунун, солун үнгөн хунунде, чедип турар бе? Бисче бижикер.

Олар ол 115 рубль акшазы, бирээде, чагыдылга кидизинде солун чагыдылгазын чүлүп ап олурар ажилдакчынын шалынын-

че, ийиде, харылзаа белдиринде, үште, салбырларда, дөртте, солуннарлыг аар сумка чүктөөн почтальонун, алдыда, чолаачынын шалынарынга, чедиде, чедирилге дээш, сесте, кыварчаар материалдар дээш, тоста, янзы-бүрү үндүрүлгелер дээш төлевирилже хуваар. Оон ол бүгүнү кадыпкаш, солунун чартык чылда үнер дугаарларынга көвүдөдиптерге, 115 деп

2002 чылдың бирги чартында "Шын" солунун чагыдылгазы хуу чонга 185 рубль, организацияларга — 238. Ол канчаар хувааттынып турарыл?

сан үнүп келир. Оон соонда чүгле рубль деп сөстү немептерге, **ПОЧТА АЧЫ-ДУЗАЗЫ ДЭЭШ 115 РУБЛЬДИ** алыр дээни ол дээрзин силерге тайылбырладымыс, хундүлүг номчукчу.

Ынчап келирге, солунун чагып алыкчыга өй-шаанда, азы болза ол-ла хун келген турары дээш харысалганы почта ажилдакчылары хүлээнир ужурлуг. Ынчанмайн канчаар, бөгүн алыр ужурлуг солунну каш хонук саадай бергеш холга алырга, солунда эвес ышкажыл. Ынчангаш солунунарны келир ужурлуг хунунде алыры-биле шыңгыы негелдени почтальоннардан негээр эргелиг-даа силер.

А солунун даштыкы шынарынын дугайында чүнү чугаалап болурул дизе, моон мурнунда

редакциянын адресинге солунун үжүктери номчуур аргажок, парлаттынып турары куу, чуруктар шынары шоолуг эвес дээн шүгүмчүлөдиг чагааларны бижикчилерден чагыс эвес удаа алгаш, сайгарылганы кылып, хемчеглерни ап турган бис.

Бо чылдың сөөлгү ийи үндүрүлгезинин хемчээли бичелеп, үжүктөр тода, кескү, чуруктары эки шынарлыг апарганын ном-

чукчулар эскерген боор. Солун арынын хемчээли бичелээнда болза, ниити шөлү

хевээр артканын дыңнаттымыс. А солунун шынарынын экижээнинин дугайында республика типографиязынын кол инженерин Анна Кенденовна Хертек мынчаар тайылбырлаан:

— Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле типография бо чылын 4 млн. рубльге солун парлаар офсет машиналарын садып алган болгаш бо хуннерде оон долу күчү-күжүн ажылгап, республика иштинде үнүп турар чамдык солуннарнын парлалгазын кылып эгелээн. Ол солуннарнын даштыкы шынарынга улуг рольду чедирген. Ынчангаш парлалганын чагып алыкчылары биске күзелди-биле кээп, чагыгларнын саны улам көвүдээр боор деп бодап турар бис.

Шынап-ла, эки, бедик шынарлыг продукция бүдүрерге, ажилдакчыларга-даа чоргаарал, бүдүрүлгенин бодунга-даа улуг реклама дээрзи билдингир.

Ам солунун иштиги шынарынын дугайында силер-биле сүмележип, чугаалажып, сайгарылгандан кылып көрөөлөр.

Солунун чаа машиналарга парлаттынып эгелээни солунун иштиги шимчээшкенинге дыка таарымчалыг болган дээрзи билдингир. Чүте дизе чаа машиналарнын күчүзү-биле чүгле өң чок чуруктарны шилип үндүреринден "хосталып", ам кадыгдаа хемчээлдиг, өңнүг болгаш өң чок-даа чуруктарны хүлээп ап, солунун каасталгазынга кирип болур арга бисте тургустунган. Оон аңгыда чогадыкчы коллективтин чаа, солун, эзулуг-ла чогадыкчы чүүлдерин солунун шынарын бедидер дээрзи чугаажок. Ындыг болганда, солунда үнгөн корреспондентинин материалы-даа, көдээ бижикчи, сээң, сеткилинден төрүттүнгөн одуругларына солун арнынга айнажып, чаа чүүлдерни бодарадыр боор дээрзинге идегедивис.

А чагыдылга өрттээ 185 рубль дээш улуг дыка хараадаа. Чартык чылдың дургузунда республика амыдыралында бүтү болушкуннарны билип албышаан, бодунун чагааларынын солун арнынга парладып ап болур арганы ажылгап, бистин-биле сырый харылзаадан тут, хундүлүг номчукчу.

Айлаң МОНГУШ.

Айтырыг — харыы ТӨЛЕВИРИ ЧЕЖЕЛ?

Силерниң "Бистиң солунга чагыттырып ап болур силер" деп үндүргөн чарлалыңарны номчааш, чалалгалар, хундүлүг бижиктерни, байырлыг адрестерни кыска хуусаада чиик өртөк-биле, эки шынарлыг кылдыртып алыр сорулга-биле бо баштайгы чагаавысты бижип олур бис.

Өңүг болгаш өң чок кылдыр парлаан чалалгаларнын, хундүлүг бижиктерниң, байырлыг адрестерниң өртөктери кайы хире болурул? Ол дугайында чүгле бистер эвес, өске номчукчулар база сонуграп тур боор деп бодааш, бо чагааны бижидивис.

Томск облазынын Северск хоорайында шериг хүлээлгезин эрттирип турар Х. Д. Хомушкы база Б. Б. Монгуштан.

Шынап-ла, оолдарның айтырыгы барымдаалыг чүүл-дүр деп өөренип көргөш, дараазында харыыны бердивис.

Редакция бо хуннерде сөөлгү үениң дериг-херекселдери — компьютерлер-биле четчелеттиип, солун өрүлдезинден аңгыда, чурттакчы чоннун янзы-бүрү чагыгларын хүлээп ап, оларнын күзелди-биле чалалгалар дээн ышкаш бижиктерни кылып эгелээн.

Өң чок болгаш өңнүг чагыгларнын өртөк-үнези ында ажылгаттынып турар материалдарнын кирип турары-биле ылгалдыг. Өң чок А5 хевирниң чурук чок бир чалалгазынын өрттээ 2 рубль 50 көпеек болза, чуруктуунун 3 рубль. Ол-ла хевирниң өңнүг чалалгаларынын өрттээ 3 база 4 рубльдерге дең.

Хундүлүг бижиктерниң база байырлыг адрестерниң сөзүглелин өрүвүшаан, А4 хевирниң чугаа аксаазынынга парлаары 16 рубль, ону тускай пленка-биле шывары-биле өрттээ 31 рубль, А3 хевирниинге кылган бижиктер 25 база 50 рубль болур. Чагыкчылар боттарынын бижиктерин 8-тен 25 рубльге чедир телевизор-биле өттүр көстүп турар пленка-биле хаптадып ап болурун сүмелеп, бистиң-биле кады ажилдакылгаже кыйгырдымыс.

ЭПТИГ, ТААРЫМЧАЛЫГ

"Шын" болгаш өске-даа республика солуннарын оон мурнунда чагыдып ап чораан мен. Үе-шагын аайы-биле өртөктерниң өскенинин хайында чагыдылга деп чүведен чыдып каар апарган мен. Ындыг болза-даа каш пенсиям акшазын алгаш, республика библиотеказынга чедип, номчулга залындан бижидип номчуур турдум.

Ам сөөлгү үелерде ол база бергедээн, номчулга залынга бир көктөшкү солун дээш 2 рубль телевизор ам өскөн. Бүзүрөвс болзунарза, боттарынар чедип, төлөп номчуп көрүнер. Ынчан оон өртөк-үнези чежел дээрзин билип алыр силер.

Арай деп номчуттунуп четкен кижик чүгле

чагыс солун харамдыгып номчуур эвес, өскелерин база чагып алыр апаар. Төлевири-даа аарышкылыг апаар-дыр. Ынчангаш ам келир айдан эгелеп, почтада "Экспресс-чагыдылга" деп чагыдылганың бир хевир бар чүве-дир, анаа барып, пенсиянын кезек чамдыгызы-биле "Шынны" черле чагыдып алыр деп шийтпирлеп алдым. Ол чагыдылганың эки талазы чүдөл дизе, бөгүн барып, кайы хире хуусаага солунну чагыдар сен, эртенінде солунун дараазында үндүрүлгезин холунга ап эгелээр сен. Дыка-ла эптиг болгаш таарымчалыг, аа.

Көк ОНДАР, пенсионер.

"ЧОК" ДЭЭР-ДИР

Мен "Шын" солунун доктаамал номчукчузү кижик мен. Ынчалза-даа чагыдып алыр арга-шинээм чогу-биле ону колдуунда улустан дилеп азы садып номчуур мен. Чорук аайы-биле чорааш, кудумчуларда хей-ле солуннар делгеп саткан тарадыкчыларга таварышкаш айтырарга, чок болур. Ындыг дүргөн садыпканы ол ирги бе дээш ылавылаарга, бисте ындыг солун чок дээр.

Таанда ындыг чүве канчал турар чүвөл?

Бистиң республикада тыва дыл кырында үнүп турар боорда, эң-не улуг назылыг солун ол деп билип, ону хундүлээр мен. Ынчангаш солун тарадыкчыларынга, 10-даа болза, экземпляр солунну чедирип, саттырып турза, кандыгыл? Солун тарадыкчызы-даа ажилдап алыр, солунун бодунга-даа орулга-ла-дыр.

Кызыл хоорай.

Очур-оол МОНГУШ.

ШЫНЗЫДЫЛГА БОЛЗА

Барык-ла чуртталгамнын чартык кезинде парлалга албанынга үлүүм кириштирип, республика, кожуун солуннарынга аңгы-аңгы темаларга материалдарны бижип келдим. Ам чеден харны харлап алган кырган мен. Сеткилими хомудаткан бир таварылга дараазында күзел-бодалга эккелди.

Күш-ажылдың хоочуну, ам-даа ажил, амыдырал дээш могаг билбес туржуп чоруур эштен оон дугайында чырыдарын дилээримге, корреспондент силер бе, шынзыдылгандар көргүзүңер деп негей-

дир. Харызынга анаа көдээ бижикчи мен дээрзин таныштырарымга, ындыг болза силер-биле чугаа кылбас мен дээш, кижик чорупту.

Айт-хөлге-даа болза, паспорттуг болур болгай, хей чылдарда парлалга ажилдакчыларынын даяныр күжү болуп чоруур көдээ бижикчилерге бадыткалдыг шынзыдылга бижиктен тывысса кандыг ирги деп күзел хайныгып чору мен.

Шойдар ДУВЕНДЕЙ.

Чадаана хоорай.

Тыва чүдөн эгелээнил?
Дыңгылдайдан, хөөмейден,
Чаштын эге алгызындан,
Чарын салган аңчылардан,
Шууруунун дамдызындан,
Шуваганчы тоолундан,
Алдан дөрттүн девижинден
Анай-хенче алгызындан.

Тыва чүдөн эгелээнил?
Тыным болган Төрзэн чурттан,
Улуг-Хемде, Эрзин, Тесте
Урук туткан чылгычтан,
Хоор-сарыг тараалардан,
Кобальттан, асбестен,
Оттут, шоваа карактарлыг
Оолдардан, кензеттерден.
Алдын-оол МОНГУШ.

Соңгулда үезинде:

ӨРТ БОЛДУРБАЗЫ-БИЛЕ

Күрүнени өртке удур албан эргелели республиканың девискээринде 185 соңгулда участоктарына өрт айылын болдурбас сорулга-биле өрт-техниктиг хыналдаларны чоруткан. Оон түннелинде 1090 хажыдышкыннар илерээн. Кол-кол өртке удур дүрүмнерин хажыдышкыннары мындыг болуп турар:

— **электрик четкилериниң кылганы болгаш оон ажылгалы дүрүм ёзуугаар эвес;**

— **өрт шиттерин деривээн азы херекселдериниң четче эвези;**

— **өрт өжүрер херекселдериниң чогу азы оларны үезинде тускай бүдүмелдер-биле долдурбааны;**

— **ажылчынарга өртке удур дүрүмнерни өөретпейн турары;**

— **өрт айылынга удур инструкцияның чогу.**

Соңгулда участоктарында өртке удур дүрүмнерни каржы хажытканы дээш административтиг хемчеглерге 18 удуртукчуну онааган, оларның 16-зы

торгааткан.

Өрт-техниктиг хыналданың түннелинде өртке удур албан эргелели кожуннарда соңгулда комиссияларының даргаларынче участоктарның өртке удур байдалын болгаш кылдынмаан ажылдарны үезинде эде кылтырын дыңнаткан. Чижээ, Каа-Хем кожунун 3 участоктары өрт камгалалы-биле телефоннуг харылзаа чок болуп турар. Чеди-Хөл кожунун Чал-Кежиг сумунун Култура бажыңында дугаары 177 участок таарымча чок байдалда. Ол ышкаш Кызыл хоорайның участоктарында өрт үнгенин ыттыкыр медеглээр херекселдер чок база эвакуастыг курлавыр эжикитери хагдынчак.

Ынчангаш соңгулда эртинеринге өрт айылы шалтык болу бербези-биле соңгулда эртинер харысалгалыг кижилер бо айтырыгже улуг кичээнгеини салып, шыңгы хемчеглерни алыры чугула.

Чойганай САНЧЫГ,
Өртке удур албанның пропаганда бөлүүнүн улуг инспектору.

ХӨЙ-НИИТИНИҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУН ХАНДЫРАР

Иштики херектер яамызының бо чылдың сентябрь 4-те үндүргени дужаалы-биле соңгулда-ларга белеткелдер үезинде база соңгулдалар эртин турда, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжылгаар, соңгулда комиссияның ажылдап турар оран-савазының, бадылаашкын чорудар черлерин хайгаарал камгалалы, өрт айылындан камгалаары, соңгулда документтерин чогуур черинге чедирер транспорттун камгалалы, айыыл чогуун хандыраарының талазы-биле организа-застыг хемчеглер көрдүнген планна бадылаан. Ол планга үндезилеп, хоорайларның болгаш кожуннарның иштики херектер килдистериниң хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраар болгаш корум-чурум быжылгаар талазы-биле ажыл-чорудулгазын дүүштүрер түрүни оперативтиг штавы тургустунган. Оон харысалгалыг ажылдакчылары чер-черде оперативтиг байдалдың дугайында Иштики херектер яамызының

удуртулгазынга дүн-хүн чокка доктаамал дыңнадып турар.

Иштики херектер органның ажылдакчыларының ажыл-албан хүлээлгезин ажыл-чорудулгазының шыңгыраткан байдалынче кирген болгаш соңгулда участоктарынга дүн-хүн чок дежурныйлаашкынны организа-застаан, таңныыл-хайгаарал албаннарының ажылы күштелген.

Оон-биле кады Иштики херектер яамызы эрге-хоойлу камгалаар еске-даа органның кады, хайгаарал адаанда каразыттырып турар кижилериниң соңгуур эргезин хандыраар херекке соңгулда комиссияларынга дузазын чедирер болгаш агитацияның хоойлуга дүүшпес хевириниң фактылары илереттинген таварылгада ол дугайында база ону чайладыр талазы-биле алдынган хемчеглерни соңгулда комиссияларынга дарый дыңнадыр.

Ая КУУЛАР,
ИХЯ-ның парлалга албаны.

ОРГАНИЗАЦИЯ-ЛААРНЫҢ, БУДУРЛУГЕЛЕРНИҢ, ЧОННУН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ?

1999 чылдың февраль 12-де № 167 РФ-ке коммунал суг хандырылга болгаш канализация системаларын ажылглаарының дүрүмүнге үндезилээш, "Суг-канал" КУБ-тун дыңнадыры болза:

Бүгү организациялар болгаш будурлугелер 2001 чылдың декабрь 1-ге чедир ижер суг алыры-биле эде бүрткээшкенин эртер болгаш керээлерни катап чарар уjurлуг. Эде бүрткээшкенин эртпээн болгаш керээлерни катап чарбаан организацияларны болгаш будурлугелерни суг болгаш канализация четкилеринге туразы-биле коштунган деп санаар.

Чайгы үеде суг хооразындан суг ап турар бүгү хамаатылар 2001 чылдың декабрь 1-ге чедир эде бүрткээшкенин эртер болгаш керээлерни катап чарар. "Сугканал" КУБ-тун ачы-дузазын ап турар, ынчалза-даа өрелиг хамаатылар өрезин төлээр уjurлуг. Эде бүрткээшкенин эртпээн болгаш өрелиг хамаатыларга 2002 чылда сугтарыга сезонунда суг бербес.

Телевирлерни Ажаалга банкызының бүгү салбырларында хүлээп ап турар. Айтырылгыг кижилер Кызыл хоорайның Баян-Кол кудумчузунда 5 "а" бажыңга "Суг-канал" КУБ-тун абонент албанынга кээр.

Телефону 6-15-19.

Россия Федерациязының Саң яамызының Тыва Республикада Казначейство эргелелинге тускай мергежилдиг 4 дугаар бөлүкке чөпшээрелдиг каннакчы-сантехник, электрик дарый негетинип турар.

"КАА-ХЕМ" хөмүр-даш уургайы КФУБ
2001 чылдың ноябрь 1-ден эгелээш садар 1 тонна хөмүр-даш өртээ немелде өртөккө үндүрүт чокка 260 рубль болурун чонга дыңнадып тур.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР:

Нийтиел-политиктиг килдис — 3-39-15, үлетпүр болгаш медээлер килдистер — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тираж 4356.
Чагыт 113.

АГАР САНЬЫСЫ: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрткелениң Тыва девискээр эргелелинге бүрткеттинген.

Бүрткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомтединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.